

## ЗМІСТ

|                                                                                                                       |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ВСТУП.....                                                                                                            | 3  |
| РОЗДІЛ 1. СЛОБОЖАНСЬКИЙ ДІАЛЕКТНИЙ КОНТИНУУМ ЯК<br>НОВОЖИТНЄ ФОРМУВАННЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ<br>ДІАЛЕКТНОЇ МОВИ..... | 7  |
| 1.1. З історії дослідження діалектних особливостей<br>Слобожанщини.....                                               | 7  |
| 1.2. Специфіка вияву лексико-семантичних та<br>фонетико-морфологічних рис визначеного ареалу.....                     | 18 |
| РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОБУТОВОЇ<br>ЛЕКСИКИ СЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК.....                                     | 27 |
| 2.1. Системний характер лексичних мікропарадигм<br>побутових найменувань говірки с. Верхня Сироватка.....             | 27 |
| 2.2. Взаємозв'язок центральних та маргінальних виявів<br>у складі побутової лексики досліджуваної говірки.....        | 30 |
| 2.3. Основні принципи номінації побутових реалій.....                                                                 | 40 |
| ВИСНОВКИ.....                                                                                                         | 52 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....                                                                                   | 56 |

## ВСТУП

Одним із першочергових завдань сучасної української діалектології є системне вивчення структурно-семантичної організації діалектів на всій етномовній території або на частині цієї території за окремими тематичними групами лексики та лексико-семантичними групами.

Ураховуючи те, що вивчення лексико-семантичних груп діалектної лексики відіграє важливу роль в описі діалектів у цілому, то вважаємо прогалиною у розвитку українського мовознавства той факт, що багато тематичних груп лексики українських говорів сьогодні або взагалі не вивчено, або вивчено фрагментарно. До ареалів, які недостатньо досліджені, належать і слобожанські говірки. Ф. Жилко справедливо зазначав, що об'єктами лінгвогеографічного дослідження, як правило, були давні українські говори, новостворені говори традиційно вважалися малоінформативними [27, с. 3]. Значна частина новожитніх говорів розташована на території Слобожанщини.

Праці сучасних дослідників говірок Слобожанщини репрезентують інформацію про слобожанську діалектну систему в цілому або окремі її сегменти. Зокрема, сьогодні відомо, що новостворені говори на сході й півдні України формувались на основі південно-східного діалектного типу. У частині новостворених ареалів дуже виразно проступають елементи південно-західного, а зрідка й північного (поліського) діалектних типів [27, с. 5-6]. Оскільки міждіалектні контакти виявляються на всій території новостворених говорів, то можна говорити про явища інтерференції й на території Слобожанщини, про зміни у фонетичній (фонологічній), граматичній та лексичній системах, які є наслідком контактування різних мовних систем чи різних діалектних систем однієї мови.

Особливості слобожанських говірок ґрунтовно вивчав Б. Шарпило [77], на різних структурних рівнях продовжують їх досліджувати Т. Терновська [68], В. Лєснова [33], І. Магрицька [35], І. Ніколаєнко [51], Т. Сердюкова [59],

А. Скорофатова [64], Г. Барилова [1], О. Верховод [7], В. Ужченко [74], Д. Ужченко [73], Р. Сердега [55]. У працях цих науковців репрезентовано значний за обсягом говірковий матеріал, закладено основи історико-діалектологічного аналізу обстежуваних говірок, встановлено низку закономірностей їх формування й поширення.

Лексика народного побуту – назви житлових і господарських приміщень, назви меблів, речей хатнього вжитку – є стійким системним утворенням у складі загальнонаціональної мови (як літературного, так і діалектного її різновидів). Одиниці цієї тематичної групи лексики позначають реалії, які споконвіку є складовою частиною матеріальної культури нашого народу. Отже, побутова лексика є предметом вивчення не лише лінгвіста (зокрема діалектолога), а й історика, етнографа, археолога, – фахівців, які цікавляться матеріальною й духовною культурою народу.

Системним ґрунтовним дослідженням тематичної групи побутової лексики слобожанських говірок є праці К. Глуховцевої, яка вивчала особливості лексики народного побуту [17], та Л. Тищенко, у наукових розвідках якої здійснено ґрунтовний аналіз структурної організації й динаміки побутової лексики [72].

**Актуальність нашої роботи** зумовлена необхідністю вивчення складу, структури та семантики побутової лексики Слобожанщини на матеріалі говірки села Верхня Сироватка Сумського району Сумської області, яка досі не була предметом спеціального аналізу; з'ясування тенденцій формування й динаміки лексики тематичної групи назв меблів та предметів хатнього вжитку.

**Метою** дослідження є комплексний аналіз лексики народного побуту на матеріалі говірки села Верхня Сироватка.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**:

- простежити історіографію досліджень діалектних особливостей Слобожанщини;

- з'ясувати специфіку вияву лексико-семантичних та фонетико-морфологічних рис визначеного ареалу;
- здійснити аналіз структурної-семантичної організації тематичної групи побутової лексики;
- окреслити характер взаємозв'язоків центральних та маргінальних виявів у складі зазначеної тематичної групи лексики;
- дослідити основні принципи номінації побутових реалій.

**Об'єкт дослідження** – побутова лексика говірки села Верхня Сироватка Сумського району Сумської області.

**Предмет дослідження** – структурно-семантичні особливості тематичної групи назв меблів та предметів хатнього вжитку.

**Матеріалом дослідження** стали власні польові записи лексики, здійснені у селі Верхня Сироватка Сумського району Сумської області за спеціально укладеним питальником; збір матеріалу проводився в режимі питання – відповідь. Усі інформатори – корінні мешканці с. Верхня Сироватка віком від 48 до 83 років.

Мета і завдання роботи зумовили використання відповідних **методів та прийомів дослідження**: *описового*, що передбачає характеристику лексики народного побуту з описом її структурних-семантичних особливостей; *зіставного*, що полягає в порівнянні лексичних одиниць, які є репрезентантами сем у складі тематичної групи назв меблів та предметів хатнього вжитку говірки села Верхня Сироватка, з побутовою лексикою інших говорів на сучасному зрізі; *порівняльно-історичного*, що передбачає шляхом порівняння знайти спільність і відмінність семантики сучасних лексем на позначення побутових реалій та їх етимологічних відповідників; елементів *компонентного аналізу*, суть якого полягає в розщепленні значення слова на окремі семи залежно від диференційних ознак.

**Наукова новизна** полягає в тому, що було вперше зафіксовано в польових умовах та здійснено системний аналіз побутової лексики говірки

села Верхня Сироватка, який доповнює загальну характеристику українських новожитніх діалектів.

**Теоретичне значення роботи** полягає в поглибленні теорії діалектної лексикології, дослідженні українського діалектогенезу.

**Практичне значення роботи** полягає в тому, що її результати можуть бути використані вчителями-словесниками, студентами філологічного факультету під час вивчення курсів української діалектології, сучасної української мови.

**Структура роботи.** Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, новизну, визначено мету і завдання дослідження, предмет і об'єкт, методи та прийоми, теоретичне і практичне значення, структуру роботи.

У першому розділі «**Слобожанський діалектний континуум як новожитнє формування в системі української діалектної мови**» викладено основи дослідження діалектних особливостей Слобожанщини, досліджено специфіку вияву лексико-семантичних та фонетико-морфологічних рис визначеного ареалу.

Другий розділ «**Динаміка функціонування побутової лексики слобожанських говірок**» присвячено комплексному аналізу структурно-семантичної організації тематичної групи назв меблів та речей хатнього вжитку в говірці с. Верхня Сироватка, досліджено склад лексико-семантичних груп, реалізацію лексем на позначення побутових реалій та основні принципи їх номінації.

У **висновках** узагальнено результати дослідження, здійснені у процесі аналізу структурно-семантичних особливостей тематичної групи назв меблів та предметів хатнього вжитку в говірці села Верхня Сироватка.

## РОЗДІЛ 1

# СЛОБОЖАНСЬКИЙ ДІАЛЕКТНИЙ КОНТИНУУМ ЯК НОВОЖИТНЄ ФОРМУВАННЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ МОВИ

### 1.1. З історії дослідження діалектних особливостей Слобожанщини

Слобожанщина (Слобідщина) охоплює східну частину України – сучасні Харківську, південно-східну частину Сумської, північно-східні райони Дніпропетровської, східні Полтавської, північні Донецької, Луганської областей та суміжні західні райони Белгородської і Воронежської областей, які входять до складу Росії. Назва цього історико-етнографічного району походить з часів інтенсивного його заселення (XVII-XVIII ст.) вихідцями з Лівобережної, Правобережної України та з Росії, які, отримавши тут на певний час різні пільги («свободи»), засновували поселення – слободи.

З часів монголо-татарської навали ця територія була малолюдною, зазнавала постійних нападів кримських і ногайських татар. З другої половини XVI ст. край все більше заселявся козаками і селянами з інших регіонів України. Для традиційно-побутової культури цієї території характерні риси козацько-селянської степової України, однак процес заселення вніс у неї нові елементи. Оскільки основна хвиля міграції йшла з півночі, зокрема із суміжної Полтавщини та з середнього Подніпров'я, то особливо істотним стало запозичення багатьох культурно-побутових елементів саме з цих регіонів.

На традиційно-побутовій культурі позначився і вплив заселення Слобідської України частково російськими переселенцями, які перебували під владою царських воєвод, а згодом і російськими селянами. Приплив російського населення на Слобожанщину посилювався після скасування в 1765 р. гетьманату та ліквідації в 1781 р. козацького устрою, поширення російського кріпосного права, централізаторської політики царизму, виникнення мануфактур, фабрик. До цього додалася цілеспрямована

русифікаторська політика, заборона українських шкіл, друкованого українського слова тощо.

Уже в другій половині XIX ст. етнографи констатували значні зміни у традиційно-побутовій культурі населення Слобідської України, зокрема місцевостей, близьких до міст і промислових осередків. Порущувалися устої традиційної духовної культури – звичаї, обряди, і, безумовно, зазнавав змін місцевий говір.

Слобожанський діалект – один з новожитніх говорів південно-східного наріччя української мови, який значною мірою накладається на історичну територію Слобідської України; межує на сході з південноросійськими говірками, на півдні – зі степовим говором, на заході – з середньонадніпрянським. Сформувався в основному в XVI-XVII ст. внаслідок взаємодії і дальшого розвитку переселенських середньонадніпрянських, східнополіських, частково подільських та південноросійських говірок, структурний зв'язок з якими простежується досі [19, с. 631].

Діалектна лексика Слобожанщини якоюсь мірою відбиває ще й історію цього ареалу як терену із типово природженим характером, як території активної взаємодії, взаємопроникнення елементів двох діалектних систем – північної і південно-східної, як зони інтенсивного міжмовного контактування.

Грунтовне вивчення всіх структурних рівнів українських говорів у сучасній лінгвістиці дедалі виразніше висувається до ряду найбільш актуальних мовознавчих проблем як у плані фіксації та нагромадження конкретного мовного матеріалу, так і в розв'язанні комплексу теоретичних питань. В українській діалектології донедавна простежувалася тенденція ґрунтового дослідження перш за все старожитніх ареалів, а новіші діалектні формування вивчалися спорадично, були позбавлені чітко визначеної системи обсервації. Тому одним з найактуальніших завдань сучасної лінгвістики є системне вивчення лексико-семантичної структури і

новожитніх народних говорів, без якого неможливо з'ясувати ряд питань історичного розвитку, становлення та нормалізації сучасної української літературної мови, міжмовної та міждіалектної інтерференції, класифікації говорів тощо. Поруч із значною кількістю здійснених на сьогодні системних лексико-семантичних досліджень північних, південно-західних та окремих південно-східних говорів українські слобожанські говірки розглянуто у працях небагатьох мовознавців, які аналізували переважно лексику східнослобожанських говірок [71, с. 281].

Праця Б. Шарпила «Порівняльно-історична характеристика українських говорів Східної Слобожанщини» містить чимало цінних свідчень та наукових узагальнень про говірки неоднорідного походження. Учений описав східнослобожанські говірки Старобільщини, тобто північних районів Луганщини, що входили раніше до Старобільського повіту, їх фонетичні й морфологічні особливості [10, с. 16].

Послідовники вченого здійснили опис східнослобожанських говірок за різними структурними рівнями: Т. Терновська досліджувала ковальську лексику українських говорів [68], К. Глуховцева – особливості лексики народного побуту [13], В. Лєснова займалася структурно-семантичним вивченням лексики на позначення людини та її рис [33], І. Магрицька аналізувала обрядову лексику [35], І. Ніколаєнко охарактеризувала діалектні явища традиційного ткацтва [51], Т. Сердюкова досліджувала синтаксичні особливості українських східнослобожанських говірок [59], А. Скорофатова – ономасіологію та лінгвогеографію фітономенів в українських східнослобожанських говірках [54], Г. Барилова – кореляцію вербальних і невербальних складників у традиційних народних іграх [1], О. Верховод досліджувала генезу українських східнослобожанських говірок на лексичному рівні [7]. У працях цих науковців репрезентовано значний за обсягом говірковий матеріал, закладено основи історико-діалектологічного аналізу обстежуваних говірок, встановлено низку закономірностей їх формування й поширення.



К. Глуховцева визначила основні напрямки діахронічних досліджень лексики новостворених говірок. Дослідниця акцентує увагу на тому, що, не відмовляючись від аналізу лексичних реліктів говірок, необхідно зосереджувати увагу діалектологів на відмінностях у темпі вирівнювання лексичної, граматичної та фонетичної систем, розглядаючи особливості лексичної системи говірок у їх зв'язку з фонетичними, морфологічними та словотворчими. Недостатньо обмежуватися, на думку дослідниці, ізольованим аналізом процесів міжмовної взаємодії в межах східнословобожанських говірок: необхідно розглядати їх на загальному тлі південно-східної діалектної системи (зокрема й середньонадніпрянських говірок) [13].

У працях К. Глуховцевої реалізовано вивчення лексики народного побуту на двох хронологічних зрізах (кінець XIX ст. і кінець XX ст.), що дало змогу простежити зміни лексики в часі, установити закономірності структурно-семантичної організації назв житлових і господарських приміщень, їх частин, меблів, предметів побуту в східнословобожанських говірках, що збігаються з виявленими загальними закономірностями організації цих тематичних груп лексики у говірках поліського та південно-західного наріччя, в українській літературній мові. Дослідницею укладено «Лінгвістичний атлас лексики побуту українських східнословобожанських говірок», у якому репрезентовано просторову варіативність лексики українських східнословобожанських говірок (атлас містить 131 карту) [17].

Крім того, у наукових працях, присвячених розгляду діалектних особливостей південно-східної Слобожанщини, К. Глуховцева порушує питання про варіантність мовних явищ різних структурних рівнів у новостворених східнословобожанських говірках неоднорідного походження та про багатозначність найменувань окремих обрядів, зумовлену схожістю родинних обрядів, що створює синкретизм окремих мовних елементів [18]. Діалектолог здійснює ґрунтовний аналіз особових форм дієслів теперішнього й майбутнього часу та наказового способу, уживаних в українських

східнословобожанських говірок, звертає увагу на особливості вираження особового значення у формах минулого часу та умовного способу, з'ясовує їх значення [11]. Окремим напрямком досліджень ученої є спостереження дієслів, які стають основою семантичної експресії діалектного тексту. К. Глуховцева репрезентує природу переносних значень тих із них, що називають дії, приписувані птахам, тваринам, позначають етапи розвитку рослин [14], а також системно розглядає мовні рефлексиви, зафіксовані в українських східнословобожанських говірках як вияви метамовної свідомості, з'ясовує причини їх виникнення [16].

К. Глуховцева досліджувала також особливості функціонування варіантів фразеологічних одиниць в українських східнословобожанських говірках, описала вплив компонентного складу фраземи на частоту її вживання [13].

Об'єктом системних діалектологічних спостережень стали східнословобожанські говірки у працях В. Леснової. Такі напрацювання дозволили дослідниці зробити висновки про те, що лексика на позначення людини та її рис є складною системою найменувань, на формування якої, крім власне лінгвальних, впливають численні позамовні чинники: соціально-економічні та суспільно-політичні умови життя, психологічні настанови, традиційна культура, морально-етичні обмеження. Репертуар назв на позначення негативної оцінки розгалуженіший порівняно з лексикою для передачі позитивної оцінки. Дослідниця вважає, що найважливіша причина цього – дія морально-етичних норм, моделей психологічної поведінки діалектоносіїв [33]. В. Леснова уклала регіональний тематичний словник недиференційного типу «Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: людина та її риси», до реєстру якого включено 1500 слів, пов'язаних з номінацією людини та її рис [32].

У своїх працях В. Леснова аналізує особливості прізвиськ мешканців південно-східної Слобожанщини, в основі творення яких лежать оцінні назви зовнішності людини та рис її характеру; простежує роль різних груп

апелятивної лексики у формуванні прізвищ; з'ясовує специфіку вираження позитивних та негативних оцінок у лексемах-антропоосновах [31].

Діалектна лексика весільного обряду, яка побутує в українських східнословобожанських говірках досліджувалася І. Магрицькою. Лексичний матеріал, записаний від людей похилого віку як представників доби, що відходить у минуле, є надзвичайно цінним у лінгвокраїнознавчому аспекті, а його фіксація й аналіз є актуальним завданням мовознавчих досліджень [35].

Дослідниця зосереджує увагу на лексемах на позначення обрядових дій весільних персонажів, передвесільних дійств, які разом з обрядами шлюбного дня складають власне весільний етап ритуалу одруження [37].

На матеріалі українських східнословобожанських говірок І. Магрицька здійснила комплексний аналіз найменувань весільного деревця в українських східнословобожанських говірках, сформулювала принципи й моделі культурної мотивації, закладеної в основу номінації ритуально важливого атрибута [36].

І. Ніколаєнко здійснила опис складу, семантичної структури та просторової поведінки лексики традиційного ткацтва в українських східнословобожанських говірках на тлі інших говорів. Незважаючи на архаїзацію, промисел відносно добре зберігся на рівні мовної свідомості й засвідчує зв'язок з екстралінгвістичними реаліями двох планів: матеріальним виробництвом та міфологічними уявленнями, які визначають способи й засоби номінації реалій та їх частин. Аналіз східнословобожанських вербальних засобів ткацтва в загальнослов'янському контексті уможливив виділення низки паралелей і міждіалектних зв'язків [51].

Дослідниця вивчила систему найменувань волокон залежно від характеру, якості, призначення та особливостей їх частин, з'ясувала, що лексико-семантична група назв волокон об'єднує загальнопоширені та спеціальні найменування, а однослівні номени часто мають двослівні відповідники [50].

Т. Сердюковою відтворено й вивчено локативні та темпоральні синтаксеми східнословобожанських говірок. Дослідниця проаналізувала

різноманітні синонімічні засоби, які служать для вираження того самого чи близького значення, створюють синонімічність синтаксису. Кожна з моделей має специфічні ознаки за характером головних компонентів та їх поширювачів, позначає однорідні чи неоднорідні відношення, розрізняючись засобами та показниками граматичного зв'язку між словами. Т. Сердюкова відзначає, що більшість міжговіркових відмінностей пов'язана з неоднаковим репертуаром лексем розглянутих синтаксем, які служать засобом вираження різних семантичних відтінків. На підставі зіставлення локативних і темпоральних синтаксем східнословобожанських говірок із синтаксемами історичних пам'яток дослідниця простежує динаміку їх розвитку, особливості функціонування дублетних утворень [59].

Об'єктом досліджень А. Скорофатової стали назви корисних рослин у східнословобожанських говірках української мови. Діалектолог визначає основні принципи та способи номінації корисних рослин у східнословобожанських говірках, з'ясовує основні типи просторової поведінки фітономенів і лексичні паралелі східнословобожанських фітономенів в інших говірках української мови, фіксує та описує східнословобожанські вузьколокальні флороізоглоси [64].

Авторка репрезентує каталогізацію способів номінації корисних рослин, детально розглядаючи семантичну трансформацію як спосіб номінації флорооб'єктів шляхом встановлення основних моделей утворення нових флорономенів на матеріалі українських східнословобожанських говірок [65]. Дослідниця також проаналізувала стан регіонального лінгвогеографічного вивчення фітономенів в українському мовознавстві, окреслила його подальші перспективи [66].

А. Скорофатова побудувала наукову класифікацію східнословобожанських флороізоглос, що мають своє продовження в інших говірках української мови [63].

Фіксацію номінативних одиниць тематичної групи лексики ігор у східнословобожанських говірках здійснила Г. Барилова. У працях дослідниці

описано способи номінації назв ігор у цих говірках у контексті, що передбачає розгляд предметно-дійового складу ігор як невербальної частини тексту, визначено відношення семантики та символіки, а також предметно-дійового складу ігор до типових слов'янських мовних семіотичних систем. Комплексний опис цієї тематичної групи діалектної лексики передбачає також вивчення ареалогії ігрової термінології та одиниць вербального компонента ігор, з'ясування багатогранності феномену гри, її давніх витоків. Дослідниця ґрунтовно аналізує зв'язок традиційних народних ігор з певними духовними явищами, народними звичаями, обрядами, що має прояв у спільності символіки предметів, явищ, найменувань [1]. Г. Барилова докладно вивчає окремі лексико-семантичні підгрупи назв ігор, при проведенні яких використовуються конкретні предмети, і робить узагальнення, що найчастіше номінація таких ігор відбувається за найменуванням денотата, який використовується в грі, тобто є її атрибутом [2].

О. Верховод дослідила генезу східнословобожанських українських говірок у лексичній системі на матеріалі тематичної групи лексики «жива природа», змодельовала структурну організацію лексики живої природи, визначила склад та семантичну структуру лексико-семантичних груп і простежила способи формування складу та семантики лексики живої природи [7].

Предметом наукових пошуків дослідниці стали також особливості реалізації опозиції різних сем, географія лексики живої природи, ареальний характер лексичної реалізації опозиції сем 'самець' : 'самиця' : 'маля тварини' в українських східнословобожанських говірках, типи їхньої просторової поведінки [8].

Однією з актуальних проблем української діалектології залишається дослідження фразеологічної системи говірок. Діалектна фразеологія виділилася в українському мовознавстві порівняно недавно. Відомим дослідником східноукраїнської фразеології В. Ужченком було опубліковано

монографію «Східноукраїнська фразеологія» [74], а також у співавторстві з Д. Ужченком було видано «Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу», який став справжньою енциклопедією фразеології Слобожанщини [75].

Д. Ужченком досліджено семантику українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні, характер віддзеркалення українськими зоофразеологізмами позамовної дійсності у зв'язку з їх формуванням, еволюцією та здатністю до культурної референції [73].

Уперше в україністиці дослідницею І. Мілевою на матеріалі діалектної фразеології було комплексно розглянуто питання евфемізації й дисфемізації як фразеотворчих чинників, розкрито зв'язок виразів з етнокультурою, окреслено особливості евфемістичних і дисфемістичних висловів на відміну від лексичних евфемізмів/дисфемізмів, описано методику виявлення евфемістичного й дисфемістичного компонентів значення за допомогою асоціативного психолінгвістичного експерименту [46].

У працях Р. Міняйла описано активні процеси в ареальній фразеології сходу України, встановлено дериваційну базу, способи та чинники формування ареальних фразеологічних одиниць, розкрито їх лінгвальний механізм, «наступ» субстандарту на ареальні фразеологічні одиниці [47].

Н. Скоробагатько не тільки досліджує концептуалізацію фразеологічного соматичного коду в східнослобожанських і східностепових говірках, але й детально аналізує вплив символного характеру соматизмів на значення й конотацію фразеологічних одиниць [62].

Членами кафедри української мови й української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка було впорядковано «Словник українських східнослобожанських говірок» з реєстром 3500 слів диференційного типу, що містить лише традиційну діалектну лексику, зафіксовану в різних населених пунктах Слобожанщини та в перехідних говірках від

східнословобожанських до східностепових, яка не ввійшла до основного словникового складу сучасної української літературної мови [10, с. 21].

Південнословобожанську лексику досліджує Л. Тищенко. У своїх працях діалектолог приділяє значну увагу розкриттю складу, структурної організації, семантики й просторової варіативності та змінності в часі побутової лексики південнословобожанських говірок. На підставі аналізу назв житлових, господарських приміщень, меблів та предметів хатнього вжитку, Л. Тищенко дослідила просторове розміщення, формальну й семантичну варіативність аналізованої лексики, простежила відношення цієї тематичної групи південнословобожанських говірок до інших суміжних та просторово віддалених діалектів. Завдяки напрацюванню дослідниці було створено «Словник побутової лексики південнословобожанських говірок», що нараховує 1065 лексем та їх фонетичних і словотвірних варіантів, та «Атлас побутової лексики південнословобожанських говірок», що містить 112 номінативних карт [72].

У дослідженнях Л. Тищенко домінує комплексний аналіз зафіксованої в обстежуваному ареалі лексики в синхронному та діяхронному аспектах, вивчаються паралелі зазначених південнословобожанських назв з відповідниками в сусідніх говорах та мовах, простежено динаміку цієї групи лексики впродовж останнього століття [70].

Науковець доводить, що навіть окремий розглянутий сегмент свідчить про складну структурну організацію цієї тематичної групи, про складні семантичні й словотвірні зв'язки окремих мікрогруп у складі аналізованих лексико-семантичних груп [71].

Р. Сердега досліджував лексику традиційного господарювання у центральнотрипольських говорах. Ученим виконано скрупульозний лексикологічний опис особливостей складу лексики традиційного господарювання в центральнотрипольських говорах, картографовано кілька елементів системи лексики традиційного господарювання, схарактеризовано їх просторову поведінку, розглянуто

суфіксальне словотворення сільськогосподарських назв (збірних найменувань на позначення листя і стебел сільськогосподарських культур, сингулятивних назв, найменувань поля і соломи, агентивних номенів [55]).

На матеріалі центральнотрипольських говірок діалектолог також дослідив назви сільськогосподарських знарядь праці. За спостереженнями Р. Сердеги, на позначення основного набору сільськогосподарського реманенту в досліджуваних говірках використовують переважно загальнонародні найменування спільнотворення походження, які вживаються в мовленні людей усіх поколінь і професій. Дослідник відзначає, що кількість найменувань знарядь праці в центральнотрипольських говірках більша від кількості самих реалій. Це пов'язано з тим, що до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій додається опозиція часово маркованих елементів [56].

Р. Сердега вперше на основі значного фактажу здійснив опис тематично окресленої групи лексики центральнотрипольських говорів. Завдяки цьому ми маємо цілісні уявлення про лексико-семантичну систему діалектів української мови, зокрема про лексико-семантичні особливості південно-східного наріччя.

Таким чином, діалектні особливості Трипольщини найактивніше досліджувалися на території південно-східної її частини. Зокрема, К. Глуховцева, Т. Терновська, В. Лєснова, І. Магрицька, І. Ніколаєнко, Т. Сердюкова, А. Скорофатова, Г. Барилова, О. Верховод зробили значний внесок у вивчення лексико-семантичної структури східнотрипольських говорів, проте північно-, південно- та центральнотрипольські говори вивчалися спорадично: Л. Тищенко досліджувала побутову лексику в південнотрипольських говірках та Р. Сердега здійснив аналіз лексики традиційного господарювання в центральнотрипольських говорах.



## 1.2. Специфіка вияву лексико-семантичних та фонетико-морфологічних рис визначеного ареалу

Слобожанські говори значною мірою споріднені з лівобережними середньонаддніпрянськими (полтавськими), отже, часто, особливо на південному заході, мають основу останніх. Разом з цим слобожанські говори споріднені із степовими. Вони характеризуються численними паралелями на рівні різних рис.

Місцевих відмінностей у граматичній будові, основному словниковому складі й фонетичній системі слобожанських говорів порівняно з середньонаддніпрянськими зустрічається небагато.

В енциклопедії «Українська мова» подаються такі основні риси, характерні для фонетичної системи слобожанського говору:

- 1) наголошений вокалізм шестифонемний, варіативний;

типовий вияв –  $\begin{matrix} i & & y; \\ u & o & \\ e & & \\ a & & \end{matrix}$  зрідка –  $\begin{matrix} i & & ы & y; \\ e & o & \\ a & & \end{matrix}$

другий тип поширений у зоні безпосереднього контакту з південноросійськими говірками;

- 2) ненаголошений вокалізм варіюється залежно від ступеня збереження основних виявів фонем і може мати такі типові структури:

1.  $\begin{matrix} i & & y; \\ u/e & & \\ a & & \end{matrix}$  2.  $\begin{matrix} i & & y. \\ u & o & \\ a & & \end{matrix}$

Зрідка у північних говірках слобожанського діалекту визначається нейтралізація  $[a] : [o]$  – акання (*малак'о*);

- 3) зміна  $[o]$  на  $[o']$ ,  $[y]$  – укання помірне – переважно перед складом з наголошеним  $[i]$ ,  $[u]$ ,  $[y]$ , зрідка – перед складом  $[o]$ ,  $[a]$  (*су<sup>о</sup>б'і*, *бо<sup>у</sup>лит'*, *пу<sup>у</sup>жар*, *хо<sup>у</sup>мут*); як протилежне до укання виникло вторинне окання – зміна  $[y] > [o']$ ,  $[o]$  (*одо<sup>о</sup>ва*, *кор'ін'* «курінь»);

- 4) непослідовні зміни давніх фонем: [ě] > [i], [u], [e], [o] (хр'ін і хрон, хр'ен; ц'їлувати і цилувати, целувати); [ę] > [a], [i] (колод'аз' і колод'із');
- 5) нерегулярний розвиток окремих сполук, зокрема губний приголосний + j:
  - а) збереження сполуки (вимja);
  - б) втрата j з наступним пом'якшенням губного приголосного (вим'a);
  - в) поява на місці j епентетичного [н'] (вимн'a);
  - г) при дієвідмінюванні епентетичний [л'] регулярний (л'убл'у, лоўл'у);
  - д) нерегулярні зміни звукосполук в окремих словоформах (ч'етир'і, чотир'і, ч'тир'і; тоб'і, тиб'і, теб'і, т'іб'і);
- 6) переважно знівельована вимова пом'якшених приголосних перед [i], що походить з [ě], [e], [o] (ст'іл, д'ід), у північних говірках зберігається протиставлення пом'якшеної вимови перед [i], що походить з [ě], і непом'якшеної – перед [i] з [o] (тік, лії і д'ід, с'іно);
- 7) паралельний вияв [л'] і [л] (л'ожка, мал'ен'ка і ложка);
- 8) посилення функції навантаження [р'] (р'ама, комор'a);
- 9) пом'якшена вимова окремих шиплячих: [ч'] у позиції перед наголошеним голосним (ч'удо, ч'истий), у північних говірках [ш'] (лош'a);
- 10) спорадична відсутність протетичного приголосного [в] (уж, ухо, од:ати) при широкій наявності протез;
- 11) поширення на місці давньої фонemi [м'] сполуки [мн'] перед [a'] з [ę] (полумн'a, сімн'a);
- 12) в окремих словах поширена заміна [т'] на [к'] (к'істо, к'існий), [д'] на [й] (jате"л, свайба) і [й] на [д'] (с'ід'ба < с'йба); [л'] на [н] (манен'кий);
- 13) дзвінкі й глухі приголосні здебільшого протиставляються, зрідка відзначено оглушення дзвінких перед глухими і в кінці слова [19, с. 631].

Ф. Т. Жилко зазначає, що перехід звукового ряду *[o]* до фонем *[a]* (акання) поширений у слобожанських говірках острівцями. Це явище виникло внаслідок довготривалих контактів місцевого українського населення з переселенськими російськими говірками, впливи яких у змішаних населених пунктах найбільше позначилися на українських говірках.

Звук *[o]* в ненаголошеній позиції по багатьох говірках має тенденцію наближатися до *[y]*, особливо після губних приголосних перед складами з *[y]*, *[o]*, *[u]*. Наприклад: *пу<sup>o</sup>луниц'а*, *му<sup>o</sup>гилнїй*, *пу<sup>o</sup>жар* тощо. Так само після задньоязикових, а іноді й після інших приголосних *[o]* перед складами з *[o]*, *[y]* набуває закритої вимови, стаючи середнім звуком між *[o]* та *[y]*. Наприклад: у *ко<sup>o</sup>жусі*, у *хо<sup>o</sup>мут'і*, *го<sup>o</sup>лубенко* (від *го<sup>o</sup>луб*); *по<sup>o</sup> р'ідно<sup>o</sup>му*, *по<sup>o</sup> чисто<sup>o</sup>му пол'у* тощо [49, 256-260].

Південним говірками найбільш притаманне звуження *[o]* при вимові й перехід його в *[y]* (*пу<sup>o</sup>лин*, *су<sup>o</sup>б'і*, *ту<sup>o</sup>б'і*), тоді як у східнослобожанських говірках укання виражене досить помірно: ненаголошений *[o]* рідко переходить в *[y]* навіть перед складами з *[i]*, *[y]* (*хо<sup>o</sup>д'ім*, *то<sup>o</sup>б'і*, *бо<sup>o</sup>лит* ).

Отже, у багатьох слобожанських говірках зникає фонемне розрізнення в ненаголошених складах. Цією особливістю вони споріднені з південно-західними (поліськими) говорами.

Внаслідок міждіалектних зв'язків у минулому – контактів говірок з уканням і тих, де є розрізнення *[o]* : *[y]* в ненаголошених складах, виникло гіперичне явище заміни *[y]* на *[o]*. Ця особливість є в говірках, що підпали міждіалектним контактам на межі південно-західних і південно-східних говорів. Вона виявляється в окремих словах (як лексикалізована) слобожанських говірок. Наприклад, у східнослобожанських говірках: *одова*, *от'уг*, *отир*, *огол'ниї*, *ко<sup>o</sup>рін'*, *ко<sup>o</sup>рд'ук* та інші [49, с. 260].

Також у частині слобожанських говірок внаслідок міждіалектних контактів північних говіркових елементів звуковий ряд *[e]* в ненаголошених складах має складники порівняно вищі, ніж у південно-східних говорах. Саме

тому ненаголошений **[u]** зберігається, тоді як **[e]** майже послідовно у цих позиціях звужується, отже, наближається до **[u]** (*ви<sup>е</sup>шневиї, жи<sup>е</sup>ве (же<sup>е</sup>ве), нали<sup>е</sup>ває, ди<sup>е</sup>вис'а, бачи<sup>е</sup>ш* тощо).

У деяких слобожанських говірках **[u]** має такий же звуковий ряд, як і в російській мові **[ы]**, тобто звук середнього ряду, високого піднесення. Наприклад: *ты, тыхо, дывыц'а, колы* та інші.

У слобожанських говірках, як і в полтавських, поширене паралельне вживання фонем **[л]** і **[л']**. Наприклад: *ложка – л'ожка, лиши<sup>е</sup>чко – л'иши<sup>е</sup>чко, мален'ка – мал'ен'ка, ст'іл'ки – ст'ілки*.

Ще однією характерною особливістю слобожанського говору є пом'якшення приголосних **[д], [т], [з], [с], [л], [н]** перед **[і]** незалежно від його походження. Наприклад: *ст'іл, под'іл, н'іс, л'із, с'іл', з'ір*.

Звук **[ч]** у частині слобожанських говірок напівм'який, особливо в наголошених складах (*ч'адно, ч'асто, св'іч'ка, ч'удно, ч'истий, вороч'ат', ч'орт, ч'ери<sup>е</sup>во*).

Хоча в деяких говірках, особливо південнослобожанських, помітне поширення протетичного **в** (*вуж, вулик, вуси*), у прийменниках і префіксах більшості слобожанських говірок він відсутній. Наприклад: *од мене, од хати, одчи<sup>е</sup>ни* тощо.

Визначення морфологічних відмінностей слобожанських говірок залежало від діяння міждіалектних контактів: елементи південно-західної і північної діалектних підоснов з південно-східними (в основі середньонадніпрянськими); певне значення мали впливи російської мови [49, с. 261].

Словозміні слобожанського говору притаманні:

- 1) протиставлення твердого і м'якого різновидів відмінювання іменників, проте спостерігається уніфікація за твердим різновидом (*кон'ом, долон'оју*);

- 2) наявність паралельних закінчень у родовому відмінку однини іменників середнього роду колишніх **n-** і **t-**основ (*вим'я* і *виме"н'і*, *виме"ни*, *те"л'а* і *те"л'ати*, *те"л'ам'і*);
- 3) паралельні закінчення у:
- родовому відмінку множинних іменників (*грошеї* і *грош'ії*);
  - давальному відмінку множини (*кон'ам* і *кон'ім*);
  - орудному відмінку однини іменників середнього роду колишніх **t-**основ (*тел'ам*, *тел'ом*, *тел'атом*), жіночого роду (*рукоју* і *рукої*);
  - орудному відмінку множини іменників чоловічого роду (*дубами* і *дубам*);
  - місцевому відмінку множини (*на кон'ах* і *на кон'іх*);
- 4) у північних говірках називному відмінку множини прикметників властива стягнена форма (*чужи*, *добри*);
- 5) у цих же говірках у непрямих відмінках займенників – форми без приставного **[н]** (*за його*, *јеју*);
- 6) паралельні форми родового відмінка займенника *та* (*т'іјејі* і *тијејі*, *т'іјі*, *тојі*, *тої*, *теї*);
- 7) форма інфінітива на **-ти**, **-т'**, зрідка – **-т** (*ходитьи*, *ходить'*, *ходить*);
- 8) поширення форми I-ї особи однини дієслів теперішнього часу без чергування кінцевого приголосного основи (*воз'у*, *нос'у*, *ход'у*); кінцевий приголосний **[д]** може зберігатися або ж змінюватися на **[дж]**, **[ж]** (*вод'у*, *воджу*, *вожу*);
- 9) результати взаємодії I-ї і II-ї дієвідмін (III-ї особи однини *ходить'* і *ходе*; III-ї особи множини *нос'ат'* і *нос'ут'*) [19, с. 631].

В орудному відмінку однини іменники чоловічого роду м'якої та мішаної групи нерідко приймають закінчення **-ом** замість **-ем**. Це відбувається внаслідок аналогії колишньої **-jǫ-**основи, найчастіше після **ж**, **ш**, рідше – після **ч**, **ј**, а ще рідше – після м'яких приголосних. Наприклад: *учите"л'ом*, *кон'ом*, *дошч'ом*, *ножом* тощо.

У родовому, давальному і місцевому відмінках однини іменники колишньої *-ї*-основи мають паралельні форми з закінченнями *-і*, *-и*. Наприклад: *милост'і* – *милости*, *шерст'і* – *шерсти*, *пакост'і* – *пакости*, *кост'і* – *косту*, *соли*, *в'істи* тощо. Ф. Т. Жилко дає цьому таке пояснення: вони виникли шляхом проникнення елементів південно-західного походження (або з південно-східної Полтавщини) або внаслідок дозаселення цієї території. Ці закінчення в одних говірках паралельні, а в інших закінчення *-и* здебільшого лексикалізоване [27, с. 262].

У східних і північних слобожанських говірках під впливом російської мови виникла нерівно виявлена тенденція заміни *з*, *ц*, *с* на *г*, *к*, *х* у давальному і місцевому відмінках однини іменників колишньої *-ї*-основи, а також у місцевому відмінку іменників чоловічого і середнього роду. Ця заміна має характер вирівнювання консонантизму основ за всіма іншими відмінками парадигми. Для такого вирівнювання в сучасній українській мові є також фонетична умова – палаталізація *[г]*, *[к]*, *[х]* перед *[і]* (незалежно від походження). Наприклад: у *лаўки*, на *стажерк'і*, у *шапки*, *оддаў мачухи*, у *книжки*.

У давальному і місцевому відмінках множини іменників чоловічого роду в південних слобожанських говірках, як і в східнополтавських, поширені паралельні форми на *-ам*, *-ах* і на *-ім*, *-іх* (після м'яких приголосних основи). Наприклад: *кон'ам* – *кон'ім*, *л'уд'ам* – *л'уд'ім*, на *кон'ах* – на *кон'іх*, на *л'уд'ах* – на *л'уд'іх*, у *груд'ах* – у *груд'іх* та інші.

В іменниках типу *люди*, *гості* поширені паралельні форми орудного відмінка множини на *-ами*, *-ми* (*л'уд'ами* – *л'уд'ми*, *гост'ами* – *гіст'ми*, *грошами* – *грішми*) [4, с. 238].

Іменники з суфіксами *-ат-*, *-ен-* (IV відміни) часто втрачають їх і уніфікуються при відмінюванні з формами іменників середнього роду. Наприклад: *не"ма ім'я*, *плем'я*, *тому ім'ю*, *плем'ю*; *те"лов'і*, *те"лом* та інші.

Називний відмінок однини прикметників з ненаголошеним закінченням чоловічого роду в багатьох слобожанських говірках уніфікувався за типом

основ на м'який приголосний. У протигагу до нерозрізнення м'яких і твердих основ прикметників шляхом поширення тільки твердих основ у цих говірках відбулася протилежна тенденція нерозрізнення м'яких і твердих основ прикметників шляхом поширення м'яких основ. Це явище, гіперичне в своїй основі, виникло внаслідок контактів міждіалектних елементів. Наприклад: *б'іл'її сн'іг, житн'її хл'їб, мишач'її хв'їст, с'ір'її воўк* та інші [4, с. 239].

У давальному й місцевому відмінках однини в багатьох слобожанських говірках прикметники і займенники жіночого роду мають закінчення *-ї* з утратеним кінцевим *-ї* (*слаўн'ї д'їучин'ї, на зе"лен'ї трав'ї, на т'ї ж'ін'ц'ї, у ве"сел'ї компан'її, чуж'ї л'удин'ї* та інші).

Називний відмінок множини присвійних прикметників залежно від північної діалектної підоснови часто має закінчення *-и*. Наприклад: *бат'кови чоботи, се"стрини хустки, материни д'їти* та інші.

Інфінітив має паралельні форми на *-т'* і *-ти*, а в говірках, суміжних з поліськими, також на *-т* (*ходить' – ходити – ходит, робит' – робити – робит*) [4, с. 238].

Як і в більшості південно-східних діалектів, у слобожанських говірках наявні форми 1-ої особи однини теперішнього часу від дієслів II дієвідміни звичайно без чергування *[д]*, *[т]*, *[з]*, *[с]* з відповідними шиплячими (*ход'у, крут'у* тощо), хоч зрідка в окремих говірках можливі паралельні форми типу *хожу, кручу* та інші.

Ненаголошене закінчення 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни втрачає кінцевий *[т]*, а самі форми, як і в більшості південно-східних говорів, підрівнюються під I дієвідміну. Наприклад: *ходе, носе, просе* тощо [4, с. 238]. У частині говірок у закінченні 3-ї особи однини теперішнього часу зникає *[j]* (*[ї]*), тобто відбувається стягнення. Наприклад: *в'ін зна, дума, ма, гра, с'їда* та інші [27, с. 263].

На сході слобожанські говірки в 3-ій особі однини теперішнього часу І дієвідміни зрідка мають у закінченні *[m']* (в'ін *будет'*, не<sup>е</sup>*сет'*, *спасет'*, *пасет'*, те<sup>е</sup>*чет'*, *можист'*).

Паралельні закінчення *-am'*, *-am* у 3-ій особі множини теперішнього часу і *-im'*, *-im* у 2-ій особі множини наказового способу зустрічаються в східній частині слобожанських говірок. Наприклад: вони *ход'ам'* – *ход'ам*, нос *'ам'* – *нос'ам*, *ход'im'* – *ход'im*, *би'р'im'* – *би'р'im*, *ид'im'* – *ид'im*, *ни'с'im'* – *ни'с'im* тощо [27, с. 263].

Досить помітне переймання закінчень 3-ї особи множини II дієвідміни від I дієвідміни (вони нос *'ум'* – *нос'ум*, *ход'ум'* – *ход'ум*).

Спостерігається також спорадичне вживання дієприслівників на *-а* (*ход'а*, *стоја*, *сид'а*).

Лексичні особливості слобожанського говору представлені локальними словами, наприклад: *ламанка* «бительня»; *кобушка* «глечик»; *рига* «клуня»; *хобоття* «відходи після молотьби колосків»; *стен*, *неудобиця* «цілина»; *кобець*, *рябець* «яструб», *відволж* «відлига», *сіверко* «холодно», *половіддя* «повінь», *накидка*, *настільник* «скатерка», *звід* «криничний журавель», *халаш* «будівля для реманенту» та інші [19, с. 632].

Слобожанські говірки в лексичному складі мають спільні риси з говорами середньої Наддніпрянщини (особливо полтавськими), а також із східнополіськими; є спільні риси з говорами російської мови (південноросійськими).

Деякі слобожанські вияви поширені й по інших південно-східних говорах української мови: *благий* «хворий»; у середньонаддніпрянських говірках це слово означає «кволий», «поганий»; *бурта* – «купа», наприклад, картоплі (як у східнополіських говорах, де є похідне *буртувати* – насипати купою картоплю, буряки); у полтавських говірках «шпиль», «горб», «насип»; *збір* – молочні продукти, одержані з молока; *катрага* (*катражка*) – «курінь або хижа для бджіл; накриття над льохом, крокви для куреня»; *козубка* – «лубкова корзинка»; *лаганок* – «бочечка із видовбаного дерева»; *метло* –



«зручне місце для полювання»; *образ* «обличчя»; *побатувати* – «порізати великими шматками, кусками, скибками хліб, м'ясо» (поширене в середньонаддніпрянських говорах); *пособа* «допомога»; *реля* «гойдалка», поширене в північних говорах; *робло* «виріб»; *рубай* «дроворуб»; *товаришник* – «двір для худоби»; *трапок* «слід», «стежка», «доріжка»; *яндола* (*яндила*) «велика миска з двома вушками по краях; загиб на вершині гори» [27, с. 175].

Таким чином, слобожанський говір має ряд спільних рис з іншими, особливо із суміжними, говорами української мови. Проте в говірках Слобожанщини фіксуються також специфічні лексико-семантичні та фонетико-морфологічні особливості, відмінні від інших діалектних континуумів. Проте необхідно підкреслити, що місцевих відмінностей у граматичній будові, основному словниковому фонді й фонетичній системі слобожанських говірок порівняно небагато.

## РОЗДІЛ 2

### ДИНАМІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОБУТОВОЇ ЛЕКСИКИ СЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

#### 2.1. Системний характер лексичних мікропарадигм побутових найменувань

Структурний принцип аналізу побутової лексики дозволяє встановити специфіку відношень між елементами системи, об'єктивно визначити лексико-семантичні групи у складі цієї тематичної групи лексики. Виділення таких лексико-семантичних об'єднань базується на врахуванні внутрішніх зв'язків компонентів, структурних типів лексики і типів позначених ними предметів та явищ навколишньої дійсності.

Тематична група назв меблів та предметів хатнього вжитку є розгалуженою мікросистемою найменувань. Це зумовлено тривалістю її формування: назви цієї тематичної групи упродовж століть зазнавали змін у лексичному складі та семантичній структурі. Разом з тим тематична група назв меблів та предметів хатнього вжитку характеризується збереженням традиційних назв, що позначають реалії, які є невід'ємною складовою побуту жителів Слобожанщини.

Назви меблів і предметів хатнього вжитку утворюють складну лексико-семантичну парадигму, що обіймає ряд мікропарадигм, вичленованих на підставі реалізації окремих диференційних ознак. Однією з провідних є функціональна ознака, на підставі якої виділяємо такі лексико-семантичні групи:

- 1) назв меблів для сидіння та їх елементів;
- 2) назв стола та його частин;
- 3) назв меблів для спання та їх окремих сегментів;
- 4) назв речей для спання;
- 5) назв меблів для одягу;
- 6) назв меблів для посуду та продуктів;

- 7) назв посуду;
- 8) назв робочого інвентарю.

Окрему лексико-семантичну групу становлять номени різного функціонального призначення, виокремлені на підставі матеріалу, з якого вони виготовлені, тобто вироби з тканини та мотузки.

Лексико-семантична група назв меблів для сидіння об'єднує ряд сем, при виділенні яких ми враховували спосіб та місце виготовлення (зроблена дома чи фабрична), форму, характерні особливості та розміри. Ця група репрезентована 8 семами: 1) «стілець у вигляді міцної дошки з чотирма ніжками (переважно домашнього виготовлення)»; 2) «стілець фабричного виготовлення зі спинкою»; 3) «стілець без спинки з квадратним сидінням»; 4) «лава у вигляді довгої дошки на чотирьох ніжках без спинки та бокових билець»; 5) «довга широка дошка на стояках із спинкою та поручнями»; 6) «широкий м'який стілець з бильцями та зручною спинкою»; 7) «верхня частина стільця, призначена для сидіння»; 8) «ніжки стільця».

До складу лексико-семантичної групи назв стола та його частин входять такі семи: 1) «стіл – рід меблів у вигляді широкої горизонтальної дошки на кількох ніжках»; 2) «різновиди столів за їхнім функціональним призначенням»; 3) «верхня кришка стола»; 4) «каркас стола, його ніжки».

Меблі для сання диференціюються відповідно до призначення їх для дорослих чи дітей:: 1) «ліжка»; 2) «верхня поперечна частина ліжка»; 3) «колиска, підвішена на чотирьох мотузочках до стелі»; 4) «дерев'яне ліжечко, ніжки якого попарно сполучені закругленими планками, завдяки чому воно може погойдуватися».

Лексико-семантична група назв речей для сання представлена такими семами: 1) «подушка для сання»; 2) «чохол з тканини на подушку»; 3) «мішок, у який насипають пір'я на подушку»; 4) «матрац, набитий соломною»; 5) «ковдра»; 6) «велика наволока на ковдру»; 7) «простирадло».

У структурі лексико-семантичної групи назв меблів для одягу виокремлюються 6 сем: 1) «велика дерев'яна шафа, що має форму високого

ящика з дверцятами і служить для зберігання одягу»; 2) «невелика шафа з кількома висувними шухлядами, яка призначена для зберігання одягу»; 3) «набір шаф, як правило, на всю довжину стіни»; 4) «пристосування для вішання одягу»; 5) «великий ящик з кришкою та замком для зберігання одягу»; 6) «горизонтально укріплена перекладина під стелею, на яку вішають одяг».

Однією з найнеобхідніших груп хатніх меблів завжди були меблі для посуду та продуктів. Лексико-семантична група назв меблів для посуду та продуктів представлена такими семами: 1) «шафа з полицями для посуду і продуктів»; 2) «невеличка шафка, зазвичай із кількома шухлядами»; 3) «шухляда»; 4) «дерев'яна полиця для зберігання різноманітних господарських речей».

Лексико-семантична група назв робочого інвентарю охоплює широке коло предметів, при виділенні яких ми враховували такі диференційні ознаки:

- 1) спосіб виготовлення;
- 2) місце виготовлення (зроблена дома чи фабрична);
- 3) особливості форми;
- 4) основні ознаки та розміри;
- 5) функціональне призначення.

Цю лексико-семантичну групу репрезентують такі семи: 1) «віник»; 2) «старий стертий віник»; 3) «віник з гілочок»; 4) «сапа, знаряддя для підпушування ґрунту й знищення бур'яну»; 5) «лопата, знаряддя з довгим держакom і широким плоским дінцем, яке застосовують для згрібання, перекидання і насипання чого-небудь»; 6) «лопатка із загнутими догори бічними краями і короткою ручкою»; 7) «дерев'яне знаряддя для саджання хліба в піч і виймання його з печі»; 8) «праник, дерев'яний валок для вибивання білизни під час прання»; 9) «праска»; 10) «знаряддя з двома металевими заокругленими ріжками та довгим держакom»; 11) «держак рогача»; 12) «знаряддя для перемішування палива в печі»; 13) «прилад у

вигляді залізного гачка для витягування з печі сковороди»; 14) «ціп, знаряддя, яке використовується для молотьби»; 15) «гасова лампа зі склом»; 16) «ліхтар, освітлювальний пристрій, у якому джерело світла захищене склом»; 17) «сірник».

Вироби із тканин та мотузок також займають значне місце в повсякденному побуті людини. Назви на позначення цих реалій представляють такі семи: 1) «рушник домотканий»; 2) «рушник фабричний»; 3) «скатерть»; 4) «тонка занавіска на вікні»; 5) «довга груба занавіска на вікні»; 6) «килим домотканий»; 7) «килим фабричний»; 8) «мотузка для вішання випраної білизни»; 9) «мотузки, які використовуються для зав'язування торб, мішків»; 10) «налигач для тварин».

Отже, лексико-семантичний аналіз назв предметів хатнього побуту слобожанських говірок засвідчує, що зазначена тематична група лексики в досліджуваній говірці має складну внутрішню структуру. На підставі функціональної ознаки ми виокремили 9 лексико-семантичних груп, які об'єднують окремі семи з певними диференційними ознаками (способом виготовлення, місцем виготовлення, особливостями матеріалу, функціональним призначенням тощо).

## 2.2. Взаємозв'язок центральних та маргінальних виявів у складі побутової лексики

Семи у складі певної лексико-семантичної групи побутової лексики, як правило, мають по декілька репрезентантів, що пояснюється характером новожитніх слобожанських говірок, запозиченнями з інших говорів, явищами інтерференції: зміни у фонетичній, граматичній та лексичній системах, які є наслідком контактування різних мовних систем чи різних діалектних систем однієї мови.

Сема «стілець у вигляді міцної дошки з чотирма ніжками (переважно домашнього виготовлення)» у досліджуваній говірці репрезентована лексемами: *осл'ін* (*ослón*), *осл'інчик* (*осл'інчиєк*, *осл'інч'ік*, *ослónчиєк*,

*осло́нч'ік*), *осл'іни́ц'*, *с'т'іле́ц'*, *с'т'і́л'чи́к* (*с'т'і́л'ч'ік*, *сту́л'чи́к*, *сту́л'ч'ік*), *сту́л*, *сту́ло*, *сту́лка*, *сту́лочка* (*сту́лач'ка*), *табу́ре́тка* (*табу́р'е́тка*, *туба́р'е́тка*), *табу́ре́т* (*табу́р'е́т*), *табу́ре́точка* (*табу́р'е́точ'ка*), *скаме́йка* (*ска́м'е́йка*, *ска́м'і́йка*), *ска́м'е́йч'ка*, *ла́ва*, *ла́ўка*, *ла́вочка* (*ла́воч'ка*, *ла́во<sup>а</sup>ч'ка*). Репрезентанти *осл'і́н*, *с'т'іле́ц'*, *скаме́йка*, *ла́ва* побутують у багатьох діалектних говірках української мови, частина лексем виступає і в російській мові (*табу́р'е́т*, *табу́р'е́тка*, *ска́м'е́йка*, *ла́ўка*, *ла́воч'ка*). Під їх впливом згадані репрезентанти активізували своє функціонування у слобожанських говірках. Найчастіше у говірці с. Верхня Сироватка на позначення семи «стілець у вигляді міцної дошки з чотирма ніжками (переважно домашнього виготовлення)» вживаються лексеми *с'т'і́л'чи́к* і *табу́ре́тка* з варіантами, рідше – *осл'і́н*, *скаме́йка*, *ла́ва*.

Як засвідчують зібрані матеріали, кожна лексема реалізується в кількох фонетичних варіантах (*осло́н*, *сту́лач'ка*, *табу́р'е́тка*), а також має словотвірні деривати (*осл'і́ни́ц'*, *ла́ўка*). Широкий діапазон цих демінутивних одиниць пов'язаний уже не з номінацією невеликих за розміром предметів побуту. Переважно вони втратили емоційно-експресивний відтінок здрібнілості і перейшли в розряд нейтральних.

Компонентний склад семи «стілець фабричного виготовлення зі спинкою» формувався протягом тривалого часу. У говірці с. Верхня Сироватка на позначення цієї реалії використовують такі номени: *сту́л*, *сту́л'чи́к*, *сту́лка*, *сту́ло*, *ст'іле́ц'*, *кр'і́сло* (*кр'е́сло*, *крéсло*). Найчастіше вживаються лексеми *сту́лка*, *сту́л*, *сту́л'чик*, *сту́ло*. Репрезентанти *ст'іле́ц'*, *кр'і́сло* (*крéсло*), крім слобожанських, функціонують і в інших говірках. Назва *сту́лка* є своєрідним слобожанським локалізмом, що утворений від російського *стул* за допомогою продуктивного суфікса *-к-*. Такий дериват зазнав змін не тільки структурних, але й на рівні граматичного значення роду: *стул* (ч.р.) → *стулка* (ж.р.).

Стілець без спинки з квадратним сидінням називається в говірці с. Верхня Сироватка *табу́ре́тка* (*табу́р'е́тка*, *таба́ре́тка*, *туба́р'е́тка*),

*табурёт* (*табур'ёт*), *табурёточка* (*табур'ёточ'ка*), *скам'ейка* (*скам'ейка*, *скам'ійка*), *скам'ейч'ка*. Зазначимо, що фонетичні варіанти *табарётка* й *тубар'ётка* функціонують переважно в мовленні інформаторів старшого покоління, що й пояснює їх низький рівень частоти вживання в живому мовленні. Лексеми *табурёт*, *табурётка* функціонують у інших говірках. Фонетичні варіанти *табур'ётка*, *тубар'ётка* сформувалися як наслідок метатеми – зміни вокальної послідовності [a]/[y]. Лексема *скам'ейка* зазнала семантичної трансформації. Також вона реалізується в кількох фонетичних варіантах і має словотвірний дериват (*скам'ейч'ка*).

Сема «лава у вигляді довгої дошки на чотирьох ніжках без спинки і бокових билець» репрезентована на дослідженій території такими лексемами: *лаўка*, *лава*, *лавочка* (*лавоч'ка*, *лаво<sup>а</sup>ч'ка*), *скам'ейка* (*скам'ейка*, *скам'ійка*), *скам'ейч'ка*, *скам'я*. Варто зазначити, що в слобожанських говірках уживані паралельні назви на позначення цієї седи, але з додатковими семантичними відтінками, які дозволяють їх розрізняти. Так, репрезентант *скам'ейка* (*скам'ейка*, *скам'ійка*) вживається на позначення лави на вулиці, а лексеми *лаўка*, *лава*, *лавочка* (*лавоч'ка*, *лаво<sup>а</sup>ч'ка*) номінують предмет, який знаходиться у приміщенні. Лексема *скам'я* зазнала зміни в семантиці.

Довга широка дошка на стояках із спинкою та поручнями у говірці с. Верхня Сироватка номінується *д'іван* (*ди<sup>е</sup>ван*, *д'еван*), *кушетка*, *топчан* (*тапчан*, *тапч'ан*), *лава*, *лаўка*, *лавочка* (*лавоч'ка*, *лаво<sup>а</sup>ч'ка*). У 60-х рр. ХХ століття назва *диван* лише входила до активного вжитку в українських говорах. Деякі інформатори вказують на відмінності в реаліях залежно від часу їх існування: раніше дивани були дерев'яні у вигляді лави зі спинкою, а вже в 50-60 рр. ХХ століття з'явилися м'які дивани на пружинах. Ці відмінності в зовнішньому вигляді розрізняють на рівні номінацій: *диван* – новіша назва, *лава* – старіша. Незмінними протягом тривалого часу в обстежених говірках залишаються назви *топчан* (*тапчан*, *тапч'ан*), *лава*, *лаўка*. Лексема *д'іван* зазнала трансформації на рівні семантики і фонетичного оформлення.

На позначення широкого м'якого стільця з бильцями та зручною спинкою вживається лексема *крéсло* (*кр'éсло*, *кр'ісло*). Ця назва поширена в усіх говорах української мови.

Для номінації верхньої частини стільця, призначеної для сидіння, функціонують такі діалектні вияви: *сид'ін':а* (*си<sup>е</sup>д'ін':а*), *с'ід'én'іје*, *с'ідушка*, *с'ідало*. Компонентний склад семи поповнювався за рахунок запозичення з інших говорів (*с'ід'én'іје*), словотвірної трансформації (*с'ідушка*) і семантичної (*с'ідало*). Найдавнішим варіантом є назва *сид'ін':а* (*си<sup>е</sup>д'ін':а*), яка утворилася внаслідок субстантивації дієслова, що позначало означену дію, співвідносно з зазначеною реалією.

Сему «ніжки стільця» репрезентує лексема *но́жки* (*но́жк'і*, *но́шк'і*, *н'і́жки*, *н'і́шки*). Поширеним є варіант *но́жки*, проте під впливом російської мови часто зустрічається вживання ідентичної для цієї мови форми *но́жк'і*.

Найменування стола обмежується лексемою *ст'іл* та її фонетичним варіантом *сто́л*. Назва *ст'іл* широко побутує в усіх українських говірках, є нормою для сучасної української літературної мови.

Сему «верхня кришка стола» у досліджуваних говірці репрезентують такі лексеми: *крі́шка* (*крі́шка сто́лу*, *крі́шка столá*), *столéшн'а*, *столéшни<sup>е</sup>ц'а* (*стол'éшни<sup>е</sup>ц'а*), *стол'éшн'ік*, *ст'іл* (*сто́л*). Найпоширенішими варіантами для слобожанських говірок є маніфестанти *с'т'іл*, *стол'éшни<sup>е</sup>ц'а*, *стол'éшн'ік*. Деякі інформатори зазначили, що окремої назви для кришки стола не існує, що вся конструкція має одну назву *ст'іл*, тобто в цьому випадку спостерігається розширення загального значення «різновид меблів» у напрямку номінації цим самим словом і окремого елемента цілої конструкції.

Сема «каркас стола, його ніжки» репрезентована в обстежених говірках такими лексемами: *но́жки* (*но́шки*, *но́жк'і*, *но́шк'і*, *н'і́жки*, *н'і́шки*), *карка́с*.

У говірці с. Верхня Сироватка лексеми *кравáт'* (*кравáт'*), *пóст'іл'* (*постéл'*, *пост'él'*, *пас'т'él'*), *л'і́жко* (*л'і́шко*), *ко́йка* вживаються із



значенням «ліжка». Під впливом російських говірок на Слобожанщині знайшли поширення лексеми *кроват'*, *пост'ел'*, *ко́йка*.

Сему «верхня поперечна частина ліжка» репрезентують номени *біл'це* (*би<sup>е</sup>л'це́, билце́*), *спі́нка*. Найпоширенішими для слобожанських говірок є вияви *би<sup>е</sup>л'це́, спі́нка*, які зазнали зміни в семантиці.

Колиска, підвішена на чотирьох мотузочках до стелі, була обов'язковою побутовою реалією селянської родини з маленькими дітьми. В обстеженій говірці її називали *л'ул'а* (*л'ул'ка*), *колі́ска* (*калі́ска*), *коли<sup>е</sup>са́нка*, *коли<sup>е</sup>б'ел'* (*кали<sup>е</sup>б'ел'*), *кали<sup>е</sup>б'ел'ка* (*кали<sup>е</sup>б'ел'ка*). На позначення цієї реалії протягом тривалого часу без змін функціонують назви *колі́ска, колиса́нка, л'ул'а, коли<sup>е</sup>б'ел'*. Змін у семантиці зазнала лексема *л'ул'ка*, словотвірної трансформації – *коли<sup>е</sup>б'ел'ка* (*кали<sup>е</sup>б'ел'ка*).

На позначення семи «дерев'яне ліжечко, ніжки якого попарно сполучені закругленими планками, завдяки чому воно може погойдуватися» у говірці с. Верхня Сироватка використовуються такі лексеми: *л'ул'ка, коліска* (*калі́ска*), *коли<sup>е</sup>бел'* (*коли<sup>е</sup>б'ел'*), *коли<sup>е</sup>бел'ка* (*кали<sup>е</sup>б'ел'ка, коли<sup>е</sup>б'ел'ка*), *кроватка*. Найуживанішими є варіанти *л'ул'ка, кроватка*. Традиційні лексеми, які у досліджуваній говірці зберігаються протягом тривалого часу, – *колі́ска, коли<sup>е</sup>бел'*.

Сема «подушка для сання» репрезентована словом *поду́шка* або його фонетичним варіантом *по<sup>у</sup>ду́шка*, а також демінутивною формою *по<sup>у</sup>ду́ше<sup>н</sup>чка*. Деякі інформатори зазначають, що відповідні лексеми використовуються на позначення предметів різного розміру. Так, маленьку подушку називають виключно *по<sup>у</sup>ду́ше<sup>н</sup>чка*, а велику – *по́душка* (*по<sup>у</sup>ду́шка*).

Чохол з тканини на подушку в досліджуваній говірці номінують лексемою *на́волочка* або її фонетичними варіантами *на́волоч'ка, на́валочка, на́валач'ка*, а також словотвірним дериватом *на́волока*. Спорадично виступають репрезентанти *нап'ірни<sup>е</sup>к, нап'єрн'ік*.

Сему «мішок, у який насипають пір'я на подушку» маніфестують у говірці с. Верхня Сироватка фонетичні та словотвірні варіанти лексики *нап'ірниєк* (*нап'єрниєк*), *нап'ірниц'а*, а також назви *м'ішók* (*м'єшók*), *че"хóл*.

Матрац, набитий соломною, у говірці с. Верхня Сироватка номінують *матра́ц* та його фонетичним варіантом *матра́с*, а також *солóм'јаниєк*.

Сему «ковдра» репрезентують такі лексики: *од'і́ало* (*ад'і́ало*, *о"д'є́ало*), *покри́вало* (*накри́вало*), *укри́вало*, *ко́ўдра*. Найпоширенішими виявами виступають назва *од'і́ало* та лексема, яка зазнала семантичної трансформації, *покри́вало* з фонетичними варіантами. Назва *ко́ўдра* в досліджуваній говірці вживається рідко.

Інформатори стверджують, що велика наволока на ковдру з'являється на території Слобожанщини порівняно пізно – в кінці 40-х рр. ХХ століття. У говірці с. Верхня Сироватка на позначення цієї реалії зафіксовано лексики *п'ідод'і́ал'ниєк* (*п'ідод'і́ал'н'ік*, *подод'і́ал'ниєк*, *подод'і́ал'н'ік*, *подод'є́ал'н'ік*, *падод'і́ал'н'ік*, *падад'і́ал'ниєк*, *падад'і́ал'н'ік*, *падад'є́ал'н'ік*), *надод'і́ал'ниєк*, *че"хóл*, *попи́рина*. Назва *попи́рина* зазнала семантичної та словотвірної трансформації. Лексема *п'ідод'і́ал'ниєк* має словотвірний дериват (*надод'і́ал'ниєк*), який вживається в досліджуваній говірці рідко.

На позначення простирадла в говірці с. Верхня Сироватка використовуються найменування *про́стин'* (*про́с'т'ін'*, *про́стиєн'*), *простиєн'а́* (*прост'ін'а́*, *прос'т'ін'а́*), *прости́нка*, *простира́дло* (*простера́дло*). Найпоширенішими є лексики *про́стин'*, *простиєн'а́* та їх фонетичні варіанти. Зрідка в досліджуваній говірці на позначення цієї реалії вживається назва *простира́дло* (*простера́дло*).

Для номінації великої дерев'яної шафи, що має форму високого ящика з дверцятами і служить для зберігання одягу, у слобожанській говірці вживаються такі діалектні вияви: *шиєфан'єр* (*шиєфан'єр*, *шиєхван'єр*, *шиєхван'єр*, *шиєфон'єр*, *шиєфон'єр*, *шиєхвон'єр*, *шиєхвон'єр*, *шиєфиєн'єр*, *шиєхвиєн'єр*, *шиєфе"н'єр*, *шиєхве"н'єр*, *шафан'єр*, *шафан'єр*, *шахван'єр*,

*шухви́нёр*), *шка́ф* (*шка́хв*), *ша́фа*, *гард'е́роб* (*гард'е́рон*, *гард'і́рон*), *комо́д* (*камодо́*), *ст'інка* (*с'т'е́нка*). Більшість репрезентантів аналізованої семи є запозиченнями з інших мов. Зокрема, лексеми *шифон'је́р*, *гардеро́б* через посередництво російської мови прийшли в українську з французької. Як засвідчують зібрані матеріали, іншомовні лексеми при засвоєнні їх говірками зазнають структурних змін, пристосовуючись до фонетичної системи мови-асимілятора.

Дослідження показало, що назва *комо́д* (*камодо́*) змінила своє семантичне оформлення, оскільки вживається в говірці с. Верхня Сироватка не тільки на позначення невеликої шафи з кількома висувними шухлядами, яка призначена для зберігання одягу, а й як маніфестант семи «велика дерев'яна шафа, що має форму високого ящика з дверцятами і служить для зберігання одягу».

Набір шаф, як правило, на довжину стіни є порівняно новим явищем у слобожанському побуті (особливо сільському). У досліджуваній говірці його номінують *с'т'інка* або фонетичним варіантом *с'т'е́нка*. Репрезентант *с'т'інка* свідчить про тісний взаємозв'язок говірки с. Верхня Сироватка з літературною мовою. Поодиноким виявом аналізованої семи є лексема *гарн'іту́р*.

Сему «пристосування для вішання одягу» маніфестує лексема *в'е́шалка* (*в'і́шалка*). Згадана реалія є порівняно новою для обстеженої території, прийшла вона на зміну так званій *же́рди'і* «горизонтально укріплений перекладаєні під стелею, на яку вішають одяг». Лексеми *же"рді́на*, *же́рд'*, *же́рдка* (*же́ртка*), *же"рда́к*, *пе"ре"клади́на* на позначення цього денотата використовують переважно інформатори старшого покоління, оскільки сама реалія практично вийшла з ужитку.

На позначення семи «великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу» в говірці с. Верхня Сироватка використовують такі номени: *сунду́к*, *скрі́н'а*, *скрі́н'ка*.

Для номінації шафи з полицями для посуду і продуктів у досліджуваній говірці функціонують такі діалектні вияви: *буфѐт* (*буф'ѐт*, *бухвѐт*, *бухв'ѐт*), *шкѧф*, *шкѧхва*, *шкѧфч'ік*, *сѣрвѧнт* (*с'ервѧнт*, *с'ірвѧнт*), *с'т'ілаж* дл'ѧ *посуду*. На компонентний склад семи «шафа з полицями для посуду і продуктів» вплинули запозичення з інших говорів. Частина зафіксованих репрезентантів протягом тривалого часу функціонує незмінно (*буфѐт*, *шкѧф*, *сервѧнт*), частина зазнала словотвірної (*шкѧфч'ік*), граматичної (*шкѧхва*) та фонетичної трансформації (*бухвѐт*, *бухв'ѐт*).

На позначення семи «невеличка шафка, зазвичай із кількома шухлядами» використовується лексема *ту́мбочка* та її фонетичні й словотвірні варіанти (*ту́мбоч'ка*, *ту́мбачка*, *ту́мбач'ка*, *ту́мба*). Назва *ту́мба* зазнала семантичної трансформації, оскільки раніше вживалася із значеннями «стовпчик» або «підставка» [25, с. 675].

Шухляда, як складова частина будь-якого предмету меблів, у говірці с. Верхня Сироватка номінується *ја́шчи<sup>е</sup>к* (*ја́шч'ік*), *ја́шчи<sup>е</sup>чок* (*ја́шчи<sup>е</sup>ч'ок*, *ја́шч'іч'ок*), *шухл'а́да*, *шухл'а́дка*. Найуживанішим варіантом є маніфестант *ја́шчи<sup>е</sup>к*, який реалізується в кількох фонетичних варіантах, а також має словотвірні деривати (*ја́шчи<sup>е</sup>ч'ок*, *ја́шч'іч'ок*). Рідко (у більшості випадків інформаторами старшого покоління) використовується назва *шухл'а́да* та словотвірний варіант *шухл'а́дка*.

Дерев'яна полиця для зберігання різноманітних господарських речей, посуду в досліджуваній говірці називається *полі́ц'а* з її словотвірними варіантами: *полі́чка* (*полі́ч'ка*, *пóлоч'ка*), *полка*.

На формування компонентного складу семи «посуд» у говірці с. Верхня Сироватка вплинули запозичення з інших українських говорів. Зокрема, лексема *начі́н':а* побутує в закарпатських, бойківських говірках. У середньонадніпрянських та подільських говірках переважають фонетико-словотвірні варіанти лексеми: *пóсуд* (*пóсут*, *посуда*, *по<sup>у</sup>суда*, *пасуда*), відома також назва *начі́н':а* [20, с. 87].

На позначення семи «віник» використовується лексема *в'іни<sup>е</sup>к* (*в'én'ík*). Старий стертий віник у досліджуваній говірці називається *де<sup>н</sup>рkáч* (*де<sup>н</sup>рkáч'*), а для позначення віника з гілочок використовують лексему *м'і'тлá* (*м'етлá*), *м'ет'ółка* (*м'ім'ółка*). Інформатори чітко диференціюють зазначені назви, залежно від матеріалу виготовлення предмета чи реального стану після тривалого використання.

Сема «сапа, знаряддя для підпушування ґрунту й знищення бур'яну» репрезентована лексемами *сáпка*, *сапá*, *сапáч'ка*.

Усі опитані інформатори зазначили, що на позначення лопати – знаряддя з довгим держаком і широким плоским дінцем, яке застосовують для згрібання, перекидання і насипання чого-небудь, використовують лексему *лопáта* (*лапáта*).

Лопатка із загнутими догори бічними краями і короткою ручкою у говірці с. Верхня Сироватка називається *совóк* (*со<sup>а</sup>вóк*).

Сема «дерев'яне знаряддя для саджання хліба в піч і виймання його з печі» репрезентована лексемою *лопáтка* та її фонетичними й словотвірними варіантами *ло<sup>а</sup>пáтка*, *лопáточка* (*лопáточ'ка*, *ло<sup>а</sup>пáто<sup>а</sup>чка*, *ло<sup>а</sup>пáто<sup>а</sup>ч'ка*).

Праник – дерев'яний валок для вибивання білизни під час прання, у досліджуваній говірці номінують *прáник* (*прáни<sup>е</sup>к*), *прáл'ник* (*прáл'ни<sup>е</sup>к*). Сему «праска», яка позначає сучасну реалію, репрезентує лексема *ут'ýг* (*от'ýг*), *прáска*. Проте, інформатори зазначають, що назва *праска* в даному регіоні використовується дуже рідко.

Спостереження за компонентним складом семи «знаряддя з двома заокругленими ріжками та довгим держаком» засвідчує, що тривалий час у говірці с. Верхня Сироватка функціонує репрезентант *рогáч* та його фонетичні варіанти *рагáч'*, *рогáч'*. Держак рогача маніфестують назви *держáк* (*де<sup>н</sup>ржáк*), *ручка* (*руч'ка*), проте, за свідченням інформаторів, більш активно в обстеженому регіоні вживається слово *держáк* (*де<sup>н</sup>ржáк*).

Сема «знаряддя для перемішування палива в печі» позначається лексемою *коч'єрга* та її фонетичними варіантами *коч'єрга*, *ко<sup>а</sup>ч'єрга*, *ко<sup>а</sup>ч'їрга*, *коч'їрга*.

Прилад у вигляді залізного гачка для витягування з печі сковороди репрезентує лексема *чапл'їjá* (*ч'апл'їjá*). Назви на позначення цього денотата використовують переважно інформатори старшого покоління, оскільки сама реалія практично вийшла з ужитку.

Сема «ціп, знаряддя, яке використовується для молотьби» представлена лексемою *ц'їп* (*ц'єп*, *цєп*) та словотвірним дериватом *ц'їпок*.

На позначення газової лампи зі склом вживається слово *лámпа* або словосполучення *гáзова лámпа* (*гáсова лámпа*). Реалія поступово виходить з ужитку, тому словосполучення *газова лампа* переходить у розряд архаїчних.

Сема «ліхтар, освітлювальний пристрій, у якому джерело світла захищене склом» представлена в слобожанській говірці таким синонімічним рядом: *фонáр'* (*фо<sup>а</sup>нáр'*, *хвонáр'*, *хво<sup>а</sup>нáр'*), *лámпа*, *лампочка* (*лámпоч'ка*, *лámпо<sup>а</sup>ч'ка*), *ночні́к* (*ноч'ні́к*, *но<sup>а</sup>ч'ні́к*, *но<sup>а</sup>ч'н'і́к*), *св'ет'їл'ник* (*св'ет'їл'нік*, *св'їт'їл'ник*, *св'їт'їл'н'і́к*).

Інформатори диференціюють назви на позначення домотканного і фабричного рушника. Так, рушник домотканий називається *рушні́к*, *рушничóк* (*рушнич'óк*, *рушни<sup>е</sup>чóк*, *рушни<sup>е</sup>ч'óк*), а фабричний номінується *полот'єнце* (*по<sup>а</sup>ло<sup>а</sup>т'єнце*, *по<sup>а</sup>ло<sup>а</sup>т'є́нце*).

Сема «скатерть» у досліджуваній говірці репрезентована лексемами *скáтерт'* (*скáте<sup>а</sup>рт'*, *скáт'їр'т'*), *скатерті́на* (*скате<sup>а</sup>рті́на*), *скат'óрка*, *накідка*. Домінантними є назви *скатерть*, *скатертина*.

Тонка занавіска на вікні називається *т'ул'*, *зáнав'їс* (*зáнав'єс*), *занав'єска* (*занав'їска*). Лексеми *зáнав'їс* (*занав'єс*), *занав'єска* (*занав'їска*) використовуються і для номінації довгої грубої занавіски на вікні. Проте існує і паралельна назви даної реалії: *штóра* (*штóрка*).

Сему «килим домотканий» репрезентують лексеми *килим* (*кили<sup>е</sup>м*), *дорожка* (*дорошка*, *до<sup>а</sup>рожка*, *до<sup>а</sup>рошка*), *коўрик* (*коўри<sup>е</sup>к*).

На позначення семи «килим фабричний» використовується номен *ков'ор* (*кав'ор*).

Сема «мотузка для вішання випраної білизни» репрезентується лексемами *моту́зка* (*мо<sup>а</sup>ту́ска*, *мо<sup>а</sup>ту́зка*), *мотузо́чок*, *в'ір'о́йка* (*в'ер'о́йка*, *вер'о́йка*) та назвою *шво́рка*, яка є своєрідним слобожанським локалізмом.

Мотузки, які використовуються для зав'язування торб, мішків називаються *в'ір'о́йка* (*в'ер'о́йка*, *вер'о́йка*), *в'ір'о́вочка*, *пово́розка* (*паваро́ска*, *поворо́ска*, *поворо́зка*), *поворо́зок*, *мотузо́к*, *моту́зка* (*мо<sup>а</sup>ту́ска*), *мотузки́*, *мотузо́чок*, *шну́р*, *шнуро́к*, *шну́рочок*.

Сема «налигач для тварин» найчастіше репрезентується лексемами *налигач* (*налига́ч*'), *в'ір'о́йка* (*в'ер'о́йка*, *вер'о́йка*), рідше – *моту́зка* (*мо<sup>а</sup>ту́ска*, *мо<sup>а</sup>ту́зка*).

Отже, аналіз лексичного наповнення назв меблів та предметів хатнього вжитку досліджуваної говірки с. Верхня Сироватка засвідчив, що зазначена тематична група лексики має складну внутрішню структуру. Компонентний склад визначається на підставі функціональної спільності окремих сем та їх репрезентантів. Вивчення тематичної групи лексики на позначення меблів та предметів хатнього вжитку слобожанської говірки виявило в ній велику кількість дублетних назв.

### 2.3. Основні принципи номінації побутових реалій

Народна побутова лексика становить різноманітну за структурою, походженням та часом виникнення групу слів. Назви предметів побуту є відображенням матеріальної культури, яка розвивалася впродовж багатьох століть, тому вони часто мають багато синонімічних та дублетних назв.

В основі будь-якого найменування лежить певна мотиваційна ознака. Тому першопричиною виникнення синонімів є наявність відмінних мотивів номінації реалій.

Досить часто паралельні назви утворюються шляхом взаємодії кількох мотиватів: особливостей зовнішнього вигляду, функцій, які виконує предмет,

способу приєднання до іншого складника реалії, асоціативної подібності до іншого предмета, особливостей практичного використання, матеріалу, з якого реалія виготовлялася найчастіше тощо.

В основу творення багатьох назв меблів та речей хатнього вжитку покладено їх практичне використання. Наприклад, на позначення колиски, підвішеної на чотирьох мотузочках до стелі, та дерев'яного ліжечка, ніжки якого попарно сполучені закругленими планками, завдяки чому воно може погойдуватися, у досліджуваній говірці використовуються лексеми *л'ул'а* (*л'ул'ка*), *колі́ска* (*калі́ска*), *коли́сáнка*, *коли́б'ёл'* (*кали́б'ёл'*), *кали́б'ёл'ка* (*кали́б'ёл'ка*). Основним мотивом номінації цих двох різних за зовнішнім виглядом побутових реалій є спільне функціональне призначення: *л'ул'а* (*л'ул'ка*) утворилося від дієслова *люляти*; *колі́ска* (*калі́ска*), *коли́сáнка* ← *колисати*; *коли́б'ёл'* (*кали́б'ёл'*), *кали́б'ёл'ка* (*кали́б'ёл'ка*) ← рос. *колебать*. Тому майже всі лексеми, які вживаються для називання зазначених предметів побуту, паралельно функціонують у мовленні жителів с. Верхня Сироватка.

Функціональне призначення є мотивом номінації й інших побутових реалій. Зокрема, виконувана функція була покладена в назву верхньої частини стільця, яка призначена для сидіння: *сид'ін':а* (*си́д'ін':а*), *с'ід'ён'і́е*, *с'іду́шка*, *с'ідало*.

Номени *крі́шка* (*крі́шка сто́лу*, *крі́шка стола́*) на позначення семи «верхня кришка стола» та *покри́ва́ло* (*накри́ва́ло*, *укри́ва́ло*), який у говірці с. Верхня Сироватка використовується для називання ковдри, несуть у своїх основах спільну функціональну ознаку – *крити*, *покривати*, *накривати*, *укривати*.

Досить зрозумілими й семантично прозорими для носіїв досліджуваної говірки є назви простирадла – *про́стин'* (*про́с'т'ін'*, *про́сти'єн'*), *прости́єн'а́* (*прост'ін'а́*, *прос'т'ін'а́*), *прості́нка*, *простира́дло* (*простера́дло*), в основі яких лежить функція «стелити, простилати».



Назви *за́нав'іс* (*за́нав'ес*), *зана́в'є́ска* (*зана́в'і́ска*) є полісемічними, оскільки використовуються в говірці с. Верхня Сироватка і для номінації тонкої, і для довгої грубої занавісок на вікні. Ці одиниці також утворені на основі домінуючої функції предмета – завішувати вікна.

Скатерть у досліджуваній говірці номінують *наки́дка* від дієслова *накидати*. Назва *св'ет'і́л'ник* (*св'ет'і́л'нік*, *св'і́т'і́л'ник*, *св'і́т'і́л'н'ік*) на позначення освітлювального пристрою, у якому джерело світла захищене склом, утворилася від дієслів *світити*, *освітлювати*. Мотиви для номінації зазначених предметів побуту є досить зрозумілими і базуються на основній функціональній ознаці.

Залежно від виконуваної предметом дії виокремлюємо також такі назви: *пра́ник* (*пра́ни<sup>е</sup>к*), *пра́л'ник* (*пра́л'ни<sup>е</sup>к*) «дерев'яний валок для вибивання білизни під час прання» та назва сучасного предмета побуту *праска* походять від праслов'янського *\*pertī* «відбивати» [24, с. 556-557]; назва *сово́к* (*со<sup>а</sup>во́к*) «лопатка із загнутими догори бічними краями і короткою ручкою» утворена від старослов'янського дієслова *совати* «сунути, витягати» [25, с. 341-342]; налигач для тварин, який у досліджуваній говірці називають *налига́ч* (*налига́ч'*), походить від праслов'янського кореня *\*leid-* «в'язати» [23, с. 229-230]; слова *м'і'тла́* (*м'етла́*), *м'ет'о́лка* (*м'і́т'о́лка*), які вживаються на позначення віника з гілочок, мають у своїй основі дієслово *мести*; старий стертий віник у говірці с. Верхня Сироватка номінується лексемою *де<sup>н</sup>рка́ч* (*де<sup>н</sup>рка́ч'*), яка утворилася від дієслова *дерти*, що належить до споконвічної української лексики; назва *пе<sup>н</sup>ре<sup>н</sup>кла́ди<sup>е</sup>на* на позначення горизонтально укріпленої перекладини під стелею, на яку вішають одяг, утворилася від дієслова *класти*; номен *в'є́шалка* (*в'і́шалка*) «пристосування для вішання одягу» також носить у своїй основі домінуючу функцію та має віддієслівне походження (*вішати*).

У говірці с. Верхня Сироватка існують назви побутових реалій з непрозорою мотивацією, етимологію яких встановити важче. Проте вони у

своїй основі також носять певну виконувану дію, з чим, вірогідно, і пов'язані назви предметів побуту.

Зокрема, номени *осл'ін* (*ослón*), *осл'інчик* (*осл'інчиєк*, *осл'інч'ік*, *ослónчиєк*, *ослónч'ік*), *осл'іниџ'*, які в досліджуваній говірці вживаються на позначення стільця у вигляді міцної дошки з чотирма ніжками (переважно домашнього виготовлення), зумовлені, очевидно, тим, що цей предмет приставляли («прислоняли») до стіни. Слово *осл'ін* (*ослón*) тлумачиться також як назва того, «до чого можна прихилитися» [24, с. 223].

Номінація чохла із тканини на подушку також у деякій мірі несе функціональну ознаку. Тому вважаємо, що лексеми *наволочка* (*наволоч'ка*, *навалочка*, *навалач'ка*), *наволока* утворилися від дієслова *волочити* із значенням «тягти, натягувати». Отже, *наволочка* – це те, що натягується на інший предмет.

Номен *чапл'іја* (*ч'апл'іја*) на позначення приладу у вигляді залізного гачка для витягування з печі сковороди, найвірогідніше, походить від дієслова *чіпляти*.

Назва *держак*, яка в говірці с. Верхня Сироватка позначає сему «держак рогача», утворилася від праслов'янського *\*drzati* «тримати» [21, с. 39].

У назвах речей для спання відображаються особливості їх практичного використання. Так, назва *од'іјало* (*ад'іјало*, *о<sup>а</sup>д'ејало*) «ковдра» походить від старослов'янського *одѣяти* «одягати» [76]. Номени *п'ідод'іјал'ниєк*, *надод'іјал'ниєк*, які використовуються в досліджуваній говірці на позначення великої наволоки на ковдру, мають спільну основу з вищезазначеною назвою і семантику «те, що одягають на ковдру». У говірці с. Верхня Сироватка на позначення даної реалії використовується й синонімічна назва *попир'іна*, яка фактично має схоже значення – «те, що одягають на перину». Мішок, у який насипають пір'я на подушку, номінують *нап'ірниєк* (*напéрниєк*), *нап'ірниџ'а*. Ці назви майже дослівно передають семантику «те, у що насипають пір'я» та відображають функціональне призначення предмета побуту. Компонентний

склад семи «подушка для спання» представлений лексемами *подушка* (*poʹduška*), *подушечка*. Назва походить, вірогідно, від польського *duchna* «велика подушка; нічний ковпак, підбитий пухом» або від праслов'янського кореня *dux-* (дух), як назва надutoї речі [24, с. 477]. Існує й інше пояснення, згідно з яким подушка – це «те, що кладуть під вухо». У цьому випадку мотив номінації також визначається особливістю практичного використання предмета побуту.

Етимологія назви *ст'іл* (*стól*) «рід меблів у вигляді широкої горизонтальної дошки на кількох ніжках» та спільнокореневих похідних *с'т'ілець*, *с'т'іл'чик*, *сту́л*, *сту́ло*, *сту́лка*, *сту́лочка*, які вживаються на позначення стільця у вигляді міцної дошки з чотирма ніжками домашнього чи фабричного виготовлення, та назв *столéшн'а*, *столéшниц'а*, *стол'éшн'ік* для верхньої кришки стола також підтверджує, що основним мотивом номінації зазначених побутових реалій є виконувана предметом дія. Найвірогідніше, назва походить від праслов'янського кореня *\*stati* (стояти) [25, с. 323].

Особливості зовнішнього вигляду та асоціативна подібність до інших об'єктів навколишньої дійсності також послужили базою для виникнення назв побутових реалій у говірці с. Верхня Сироватка. Так, асоціативна подібність до частин тіла стала мотивом номінації каркасу стола та ніжок стільця. У досліджуваній говірці вони мають назву *но́жки* (*но́шки*, *но́жк'і*, *но́шк'і*, *н'і́жки*, *н'і́шки*), яка зазнала семантичної трансформації за подібністю (частини тіла – опора – каркас).

Верхня поперечна частина ліжка номінується *спі́нка* за аналогією до частини тіла людини, можливо, за виконуваною функцією, оскільки до цієї частини ліжка прихиляються спиною.

Інший іменник на позначення частини тіла став основним мотивом номінації рушника домотканого – *рушні́к*, *рушнич'ок*. Це – похідні утворення від слова *рука* (первісно шматок тканини призначався головним чином для

витирання рук) [25, с. 151]. Цей же іменник став твірною основою для назви держака рога – *ру́чка* (*руч'ка*), оскільки його тримають саме руками.

Проте не лише подібність до частин тіла, а й до інших предметів служить для утворення нових назв. Спостереження за компонентним складом семи «знаряддя з двома заокругленими різками та довгим держаком» у говірці с. Верхня Сироватка виявило, що тривалий час функціонує репрезентант *рога́ч* (*рага́ч'*, *рога́ч'*), назва якого утворилася як результат подібності верхньої частини реалії до рог тварини.

Лексеми *тумбочка* (*ту́мбоч'ка*, *ту́мбачка*, *ту́мбач'ка*), *ту́мба*, які є назвами невеличкої шафки, зазвичай із кількома шухлядами, містять у своїй основі іменник *тумба*, що первісно позначав стовпчик, підставку [25, с. 675]. За аналогією до цієї назви утворилася назва шафки, яка зовні подібна до стовпчика.

Слово *дорóжка* (*дорóшка*, *до<sup>а</sup>ро́жка*, *до<sup>а</sup>ро́шка*) на позначення килима домотканого зазнало семантичної трансформації за подібністю до доріжки (стежки). Килим стелять на підлогу для того, щоб по ньому ходити. Очевидно, саме тому побутова реалія отримала цю назву.

Набір шаф на довжину стіни носії досліджуваної говірки позначають лексемою *с'т'énка* (*ст'інка*). У номінації цієї побутової реалії особливу роль грає мотив зовнішнього вигляду та асоціативної подібності до інших об'єктів навколишньої дійсності, оскільки шафи займають весь простір з однієї сторони кімнати і зовні нагадують стіну.

Матеріал, із якого виготовлений предмет побуту, послугував мотивом для утворення назви рушника фабричного. У досліджуваній говірці ця побутова реалія номінується семантично трансформованою лексемою *полотénце* (*по<sup>а</sup>ло<sup>а</sup>тénце*, *по<sup>а</sup>ло<sup>а</sup>т'énце*). Назва *полотénце* походить від праслов'янського *\*poltъno* «лляна тканина» [24, с. 502]. Оскільки рушники раніше виготовляли саме з такої тканини, то реалія цілком мотивовано отримала цю назву.

Матрац, набитий соломою, у говірці с. Верхня Сироватка номінують *солóm'јани<sup>е</sup>к*. Мотивом для утворення цієї назви також послуговував матеріал – солома, із якого виготовлений виріб.

Маніфестант *га́сова ла́мпа* (*га́зова ла́мпа*), який вживається на позначення газової лампи зі склом, також отримав цю назву через речовину *гас*, що використовується і є основною в зазначеній побутовій реалії.

Як відомо, назви предметів побуту, характеризуються великою кількістю синонімів. Часто синонімічні ряди виникають через можливість оцінки тієї самої побутової реалії з різних боків. Наприклад, цікавий комплекс лексем зафіксовано на позначення семи «ліжка»: *кравáт'* (*кравáт'*), *пóст'іл'* (*постéл'*, *пост'él'*, *пас'т'él'*), *л'і́жко* (*л'і́шко*), *ко́йка*. В основі творення назви *л'і́жко* (*л'і́шко*) – особливості практичного використання предмета. Це слово походить від дієслова *лежати*. Синонімічна назви ліжка – *пóст'іл'* (*постéл'*, *пост'él'*, *пас'т'él'*) – утворилася від дієслова *стелити* і несе в собі дію, виконувану над цією реалією. Слово *кравáт'* (*кравáт'*) – це запозичення з середньогрецької мови, яке мало значення «ложе, одр, постеля», що походить від латинського *grabatus* «низьке ліжка, койка» [23, с. 100]. Маніфестант *ко́йка*, очевидно, є запозиченням з російської мови. Російське *койка* походить від голландського *kooi* «ліжка на кораблі»; існує думка про русифікацію голландської форми під впливом російського *коить, покой* [22, с. 502].

Значна кількість назв побутових реалій утворилася ще в період формування української мови або ж потрапила в українські говірки з інших мов шляхом запозичення. Частина цих одиниць збереглася без змін, але більшість з них зазнала семантичної та словотвірної трансформації під впливом живого мовлення носіїв певної говірки. Тому мотиви та принципи номінації окремих предметів побуту часто можна дослідити лише за допомогою етимологічних словників. Так, лексеми *табурéтка* (*табур'ётка*, *тубар'ётка*), *табурéт* (*табур'ёт*), *табурéточка* (*табур'ётч'ка*) на позначення стільця у вигляді міцної дошки з чотирма ніжками (переважно

домашнього виготовлення) та стільця без спинки з квадратним сидінням є запозиченням з французької мови *tabouret* «табуретка, табурет» [25, с. 500]. Назви зазначених реалій – *скам'ейка* (*скам'ейка*, *скам'їйка*), *скам'ейч'ка*, – були запозичені в давньоруську мову із старогрецької *σκαμνία* «лавка», яке походить від латинського *scamnum* «тру, стружу» [25, с. 264].

Слова *лава*, *лаўка*, *лавочка* (*лавоч'ка*, *лаво<sup>а</sup>ч'ка*), які в говірці с. Верхня Сироватка використовуються на позначення декількох побутових реалій – стільця у вигляді міцної дошки з чотирма ніжками (переважно домашнього виготовлення), лави у вигляді довгої дошки на чотирьох ніжках без спинки і бокових билець та довгої широкої дошки на стояках із спинкою та поручнями, – походять від праслов'янського *lava* «лава, дошка для сидіння і лежання, відрізана дошка»; зіставляється далі з індоєвропейським коренем *\*leu-* «відтинати, відрізати» [23, 175].

Довгу широку дошку на стояках із спинкою та поручнями у досліджуваній говірці номінують ще *д'іван* (*ди<sup>е</sup>ван*, *д'еван*), *кушетка*, *топчан* (*тапчан*, *тапч'ан*). Перша назва була запозичена з турецької мови через посередництво французької *divan* «канапа» [22, с. 65]. Друга – запозичення з французької мови *couchette* «ліжечко; кушетка»; є зменшеною формою від *couche* «ложе, постіль», похідного від *coucher* «лежати» [23, с. 170]. Слово *тапчан*, очевидно, запозичене з тюркських мов (*tapčan* «підвищення, трон») [25, с. 516].

Назва *кр'єсло* (*кр'єсло*, *кр'ісло*) на позначення широкого м'якого стільця з бильцями та зручною спинкою походить від праслов'янського *krěslo* «сидіння зі спинкою»; існує також припущення про зв'язок з індоєвропейським *\*krěptlo* «те, що підпирає», утвореного з *\*krěpъkъ* «міцний, сильний» [23, с. 98].

Ніжки стола в говірці с. Верхня Сироватка називають *каркас*. Це слово запозичене з французької мови, де *carcasse* означає «скелет; каркас» [23, с.392].

Етимологія назви *біл'це* (*би'л'це́, билце́*) досі не відома. Семантика не дозволяє ототожнити це слово з *било*, похідним від *бити*; очевидно, тут ідеться про такі похідні утворення від індоєвропейського *\*bhei-* «бити», які вже в ранньопраслов'янський період утратили зв'язок із слов'янськими формами того ж походження на позначення биття [21, с. 183].

Незмінною протягом тривалого часу залишається назва *коўдра*, яка походить від старослов'янської *koltra* «завіса, покривало для ліжка» [23, с. 482].

Матрац, набитий соломною, у говірці с. Верхня Сироватка номінують *матра́ц* та його фонетичним варіантом *матра́с*, яке є запозиченням із західноєвропейських мов (німецьке *Matratze*, голландське *matras*, італійське *materasso*, французьке *materas* означають «підстілка; подушка») [23, с. 416].

На компонентний склад семи «велика дерев'яна шафа, що має форму ящика з дверцятами і служить для зберігання одягу» великий вплив мали запозичення з інших мов. І *гардероб*, і *шифонер* є для говірки с. Верхня Сироватка порівняно новими назвами, запозиченими з французької мови (*garderobe* утворене від основ дієслова *garber* «зберігати»; *chiffonnière* суфіксальне утворення від *chiffon* «ганчірка, тканина», *шифоньєр* буквально має семантику «шафа для ганчір'я» [21, с. 473]).

Лексема *комод* (*камод*), що вживається на позначення невеликої шафи з кількома висувними шухлядами, яка служить для зберігання одягу, також є запозиченням з французької мови через російське і польське посередництво як результат субстантивації прикметника *commode* «зручний» [22, 539]. Реалія стала поширеним елементом сільського побуту порівняно недавно.

Назва *гарн'ітур*, яка позначає набір шаф, як правило, на всю довжину стіни, є запозиченням з німецької мови (*Garnitur* «гарнітур, комплект, прикраса») [21, с. 476].

Давнє походження має назва горизонтально укріпленої перекладини під стелею, на яку вішають одяг. Лексеми *же"рдіна*, *же́рд'*, *же́рдка* (*же́ртка*), *же"рда́к* утворилися внаслідок зміни семантики: праслов'янське

\**žьdь* пов'язане чергуванням голосних з \**gord-* «город» [22, с. 193], оскільки раніше із жердин робили огорожі для земельних ділянок – городів.

Шафу з полицями для посуду в досліджуваній говірці найчастіше номінують *буфѐт* (*буф'ѐт*, *бухвѐт*, *бухв'ѐт*) або *си'єрвѧнт* (*с'єрвѧнт*, *с'ірвѧнт*). Назва *буфет* запозичена з французької мови, де *buffet* «стіл» [21, с. 311]. Слово *сервѧнт* також французького походження: *servante* «невеликий буфет» пов'язане із *servir* «служити, користуватися; подавати на стіл» [25, с. 216].

Назви *јашичи'єк* (*јашич'ік*), *јашичи'єчок* (*јашичи'єч'ок*, *јашич'іч'ок*) на позначення шухляди походять з польської мови, у якій *jaszczyk*, *jaszcz* «коробка для вершкового масла; ящик для спорядження» [76].

Компонентний склад семи «дерев'яна полиця для зберігання різноманітних господарських речей, посуду» є сталим протягом тривалого часу. Назва *полиц'а* та її словотвірні деривати *полич'ка* (*полич'ка*, *пóлоч'ка*), *пóлка* походять зі старослов'янської мови (*полица* «основа, підлога, полиця») [24, с. 489-490].

На формування репертуару семи «посуд» у досліджуваній говірці вплинули говірки з інших українських говорів. Зокрема, лексема *начі́н: 'а* побутує в закарпатських, бойківських говірках. У середньонадніпрянських та подільських говірках переважають фонетико-словотвірні варіанти лексеми *пóсуд* (*посúда*, *по'сúда*), відома також назва *начі́н: 'а* [4, с. 87].

Назви *в'іни'єк*, *в'єн'ік* походять із старослов'янської мови *вѣпикъ* «галузка» [21, с. 400].

На позначення знаряддя для підпушування ґрунту й знищення бур'яну у говірці с. Верхня Сироватка використовують лексеми *са́пка*, *сапá*, *сапáч'ка*, які, очевидно, були запозичені зі східнороманських мов (*sapa*) [25, с. 178-179].

Слово *лопáта* (*лапáта*), яке номінує знаряддя з довгим держаком і широким плоским дінцем, що застосовують для згрібання, перекидання і насипання чого-небудь, та назви *лопáтка* (*ло<sup>а</sup>пáтка*), *лопáточка*



(*лопáточ'ка*, *ло<sup>а</sup>пáто<sup>а</sup>чка*, *ло<sup>а</sup>пáто<sup>а</sup>ч'ка*), які позначають дерев'яне знаряддя для саджання хліба в піч і виймання його з печі, походять зі старослов'янської мови, очевидно, *lorata* – субстантивований прикметник із суфіксом *-at-*, похідний від *\*lorъ* «широкий лист» [23, с. 287].

Знаряддя для перемішування палива в печі у говірці с. Верхня Сироватка називається *кочергá* (*коч'ергá*, *ко<sup>а</sup>ч'ергá*, *ко<sup>а</sup>ч'іргá*, *коч'іргá*). Це слово утворене від праслов'янського *\*kocrga* «сукуватий стовбур» [23, с. 66].

Лексема *ц'ін* із значенням «знаряддя, яке використовується для молотьби» походить від давньоруського *цѣпъ* «знаряддя для молотьби у вигляді двох палиць – держака і била» [76].

На позначення гасової лампи зі склом та освітлювального пристрою, у якому джерело світла захищене склом, у досліджуваній говірці використовуються назви *лáмпа*, *лáмпочка* (*лáмпоч'ка*, *лáмпо<sup>а</sup>ч'ка*), які походять з грецької мови від *lampas* «світильник, факел» [23, с. 189].

Назва *скáтерт'* походить від праслов'янського *\*дъскатьртъ*, утвореного з основ іменника *дъска* «дошка, стіл» і дієслова *терети*, *тьру* «терти» [25, с. 267].

Інформатори диференціюють семи «тонка занавіска на вікні» та «довга груба занавіска на вікні». Перша сема репрезентується лексемою *т'ул'* – запозичення з французької мови через посередництво російської. Французьке *tulle* походить від назви французького міста Тюль, де виготовляли цю тканину [25, с. 694]. Другу реалію репрезентує лексема *штóра*, що походить, імовірно, з німецької мови (судячи з наявності початкового *ш-*, лексема запозичена з німецького *Store* «штора» [76]). Проте на позначення зазначених реалій використовується і спільна лексема *зáнав'іс* від праслов'янського *\*vesiti* [21, с. 408].

Компонентний склад семи «килим домотканий» поповнювався завдяки запозиченням з інших мов, семантичним, словотвірним та фонетичним змінам. Так, лексема *коўрик* – словотвірно трансформована одиниця (походить від іменника *ковер* – переконливої етимології цього мандрівного

терміна немає; можливо, слов'янські форми походять від кипчацько-турецького *köwer* «килим» [22, с. 483]). Назва *кі́лим* (*кі́ли<sup>е</sup>м*) була запозичена з тюркських мов (кримсько-татарське та турецьке *kilim* «килим» походить, очевидно, від перського *kilām* «килим без ворсу» [23, с. 432]).

На позначення семи «мотузка для вішання випраної білизни» у говірці с. Верхня Сироватка найчастіше використовують назву *шво́рка*. Вона походить від праслов'янського *\*сѣвора* «мотузка, свора на собак» [76].

Мотузки, які використовуються для зав'язування торб, мішків та налігач для тварин називаються *в'ір'о́йка* (*в'ер'о́йка*, *вер'о́йка*), *в'ір'о́вочка* й *мотузо́к*, *моту́зка* (*мо<sup>а</sup>ту́ска*), *мотузкі́*, *мотузочок*. Перша назва, очевидно, є запозиченням з російської мови: російське *верёвка* є прямим відповідником українського *вервечка* [21, с. 403]. Друга – походить від праслов'янського *\*movožь* «мотуз», утвореного з основ дієслів *motati* «мотати» і *vezati* «в'язати» [23, с. 524].

Отже, слобожанські репрезентанти побутових реалій дають можливість простежити цікаву тенденцію, що характеризує процес формування слобожанських говірок: давні реалії побуту, як правило, позначені репрезентантами, що утворені на базі власне українських слів, нові реалії мають переважно назви, запозичені з інших мов.

В основі номінації предметів побуту лежить певна мотиваційна ознака: функції, які виконує предмет, особливості практичного використання, матеріал, з якого його виготовлено, особливості зовнішнього вигляду, асоціативна подібність до іншого предмета чи істоти тощо. Досить часто паралельні назви на позначення однієї і тієї самої побутової реалії утворюються шляхом взаємодії кількох мотиватів.

## ВИСНОВКИ

Вивчення структурно-семантичної організації назв меблів та речей хатнього вжитку в говірці села Верхня Сироватка Сумського району Сумської області дозволяє зробити такі висновки:

1. Слобожанський діалект – один з новожитніх говорів південно-східного наріччя української мови, який значною мірою накладається на історичну територію Слобідської України; межує на сході з південноросійськими говірками, на півдні – зі степовим говором, на заході – з середньонаддніпрянськими. Сформувався в основному в XVI-XVII ст. внаслідок взаємодії і дальшого розвитку переселенських середньонаддніпрянських, східнополіських, частково подільських та південноросійських говірок, структурний зв'язок з якими простежується досі.

Поруч із значною кількістю здійснених на сьогодні системних лексико-семантичних досліджень північних, південно-західних та окремих південно-східних говорів слобожанські розглянуто у працях небагатьох мовознавців. Зокрема, К. Глуховцева, Т. Терновська, В. Лєснова, І. Магрицька, І. Ніколаєнко, Т. Сердюкова, А. Скорофатова, Г. Барилова, О. Верховод зробили значний внесок у вивчення лексико-семантичної структури східнослобожанських говорів. Спорадично вивчалися північно-, південно- та центральнослобожанські говори: Л. Тищенко досліджувала побутову лексику в південнослобожанських, Р. Сердега здійснив аналіз лексики традиційного господарювання в центральнослобожанських говорах.

2. Слобожанський діалект має ряд спільних рис з іншими, особливо із суміжними, говорами української мови, проте в ньому фіксуються також специфічні лексико-семантичні та фонетико-морфологічні особливості, відмінні від інших ареалів.

Фонетичну систему слобожанського говору характеризують такі основні риси: 1) зміна [o] на [oʲ], [y] (*боʲлит'*, *пужар*), [y] на [yʰ], [o] (*одова*); 2) непослідовні зміни давніх фонем [ě] на [i], [u], [e], [o] (*хр'ін*,

*хрон, хр'ен*), [e] на [a], [i] (*колод'аз' і колод'із'*); 3) нерегулярний розвиток окремих сполук, зокрема губний приголосний + j (*вимја, вим'а, вимн'а*); 3) переважно знівельована вимова пом'якшених приголосних перед [i], що походить з [ě], [o], [e] (*ст'іл, д'ід*); 4) паралельний вияв [л'] і [л] (*л'ожка, мал'ен'ка і ложка мален'ка*); 5) посилення функціонального навантаження [р'] (*р'ама*); 6) пом'якшена вимова окремих шиплячих (*ч'удо, лош'а*); 7) спорадична відсутність протетичного приголосного [в] (*уж, ухо, од:ати*); 8) заміна [т'] на [к'] (*к'істо*), [д'] на [й] (*јате"л', свайба*), [й] на [д'] (*с'ід'ба*), [л'] на [н] (*манен'ки*).

Словозміні слобожанського говору притаманні: 1) наявність паралельних закінчень у родовому відмінку однини іменників середнього роду колишніх *n*- і *t*-основ (*вимја і виме"н'і, виме"ни, те"л'а і те"л'ати, те"л'ат'і*); 2) паралельні закінчення (*грошеї і грош'їй, кон'ам і кон'ім*); 3) стягнена форма називного відмінка множини прикметників (*чужи, добри*); 4) форми без приставного [н] (*за јого, јеју*); 5) паралельні форми родового відмінка займенника *та* (*т'іјејі і тїјејі, т'іјі, тојі, тої, теї*); 6) форма інфінітива на *-ти, -т'* (*ходити, ходит'*); 7) поширення форми 1-ої особи однини дієслів теперішнього часу без чергування кінцевого приголосного основи (*воз'у, нос'у, ход'у*); 8) результати взаємодії I і II дієвідмін 3-ої особи однини і множини (*ходить' і ходе, нос'ат' і нос'ут'*).

Лексичні особливості слобожанського говору представлені локальними словами, наприклад: *благий* «кволий», *бурта* «купа», *образ* «обличчя», *пособа* «допомога», *трапок* «слід», «стежка».

3. Побутова лексика говірки села Верхня Сироватка становить сукупність цілісних тематичних груп лексики, що є відносно автономними утвореннями. Аналіз тематичної групи назв меблів і предметів хатнього вжитку засвідчив, що вона є складною системою, репрезентованою рядом лексико-семантичних груп, формування яких відбулося на ґрунті спільної функціональної ознаки.

4. Семи у складі певної лексико-семантичної групи побутової лексики, як правило, мають по декілька репрезентантів (л'ул'а (л'ул'ка), коли́ска (калі́ска), коли́сáнка, коли́б'ёл' (калі́б'ёл', калі́б'ёл'ка), крoвáтка «коліска, підвішена на чотирьох мотузочках до стелі»; осл'ін (осл'інчик, осл'інчи́к, осл'інч'ік), осл'іни́ц', ослóн, с'т'іле́ц', с'т'і́л'ч'ік (с'т'і́л'чи́к, сту́л'чи́к, сту́л'ч'ік), сту́л, сту́ло, сту́лка, сту́лочка (сту́лач'ка), табурéтка (табур'éтка, тубар'éтка), табурéт (табур'éт), табурéточка (табур'éточ'ка); скаме́йка (скам'е́йка, скам'і́йка), скам'е́йч'ка, ла́ва, ла́ўка, ла́воч'ка «стілець у вигляді міцної дошки з чотирма ніжками (переважно домашнього виготовлення)»; в'ір'о́ўка (в'ер'о́ўка, вер'о́ўка), в'ір'о́вочка, пово́розка (паваро́ска, поворо́ска, поворо́зка), поворо́зок, мотузо́к, моту́зка (мо<sup>а</sup>ту́ска), мотузкі́, мотузо́чок, шнур, шнуро́к, шнуро́чок «мотузки, які використовуються для зав'язування торб, мішків»).

Вивчення тематичної групи лексики на позначення меблів та предметів хатнього вжитку говірки села Верхня Сироватка виявило в них велику кількість дублетних назв.

5. Основний шар побутової лексики складає загальнонародна лексика давнього походження, що засвідчує і її висока функціональна активність. Він маніфестований:

а) назвами праслов'янського походження: ла́ва «лава у вигляді довгої дошки на чотирьох ніжках без спинки і бокових билець», в'і́ник «віник», пра́ник «праник, дерев'яний валок для вибивання білизни під час прання», держа́к «держак рогача», кочерга́ «знаряддя для перемішування палива в печі», ска́терт' «скатерть»;

б) назвами давньоруського походження: ц'і́п «знаряддя, яке використовується для молотьби», скаме́йка «лава у вигляді довгої дошки на чотирьох ніжках без спинки та бокових билець»;

г) лексемами, запозиченими з російської мови цілісними мовними знаками, хоч однокореневі утворення можуть бути відомі і в українських

діалектах; на російське джерело їх постання часто вказує формальна структура цих лексем: *ко́йка, в'е́шалка, сту́л, в'ер'о́ўка* ;

г) словами, запозиченими з інших мов: *карка́с, шифон'е́р, гард'е(i)ро́н, буфе́т, серва́нт* (з французької), *гарн'іту́р, штóра* (з німецької), *дива́н, кі́лим* (з турецької), *ја́шчи<sup>е</sup>к* (з польської);

В основу творення багатьох назв меблів та предметів хатнього вжитку покладено:

- 1) виконувані предметом функції: *св'ет'і́л'ник, покри'ва́ло, за́нав'іс, пра́ник, м'і'тла́*;
- 2) особливості практичного використання: *колі́ска, про́стин', сид'і́н':а, в'е́шалка, держа́к*;
- 3) асоціативна подібність до частин тіла та інших об'єктів навколишньої дійсності: *но́жки, спі́нка, ру́чка, рога́ч, дорóжка, с'т'е́нка*;
- 4) матеріал, із якого виготовлений предмет: *полоте́нце, соло́м'яни́к*.

Таким чином, зібраний матеріал однієї тематичної групи побутової лексики підтверджує значний інформативний потенціал слобожанських говірок.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барилова Г. К. Кореляція вербальних і невербальних складників у традиційних народних іграх (на матеріалі українських східнослов'янських говірок) : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Галина Кіндратівна Барилова. – Луганськ, 2009. – 22 с.
2. Барилова Г. К. Назви ігор з використанням ножика (на матеріалі українських східнослов'янських говірок) / Г. К. Барилова // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», – 2010. – №3 (21). – С. 78 – 85.
3. Баценко Ф. Й. Про назви деяких побутових реалій у говорах Хмельниччини / Ф. Й. Баценко // Праці ХП Респ. діалектолог. нар. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 298 – 304.
4. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : підручник / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 248 с.
5. Бережняк В. З лексики східнополіських гончарів / В. Бережняк // Український діалектологічний збірник : Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / [упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка]. – К. : Довіра, 1997. – С. 459 – 468.
6. Бичко З. Тематична група «Меблі та хатні речі» в наддністрянському діалекті / З. Бичко // Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна : Філологія. Харків, 2001. – Вип. 32. – С. 27 – 30.
7. Верховод О. В. Генеза українських східнослов'янських говірок на лексичному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Ольга Вікторівна Верховод. – Луганськ, 2009. – 23 с.
8. Верховод О. В. Лексична реалізація опозиції «самець» : «самка» : «маля тварин» у ЛСГ «Дикі тварини» (на матеріалі українських східнослов'янських говірок) / О. В. Верховод // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2008. – №1 (13). – С. 183 – 193.

9. Верховод О. В. Просторова поведінка назв живої природи в українських східнослов'янських говірках / О. В. Верховод // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – №2 (17). – С. 193 – 202.
10. Вихватенко М. Т. Луганська діалектологічна школа / М. Т. Вихватенко, С. С. Солодка // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – №3 (21). – С. 16 – 23.
11. Глуховцева К. Д. Варіантні форми вираження та значення особової парадигми дієслова в українських східнослов'янських говірках / К. Д. Глуховцева // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2008. – №2 (14). – С. 5 – 9.
12. Глуховцева К. Динаміка складу назв господарських приміщень у східнослов'янських говірках / К. Глуховцева // Український діалектологічний збірник : Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / [упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка]. – К. : Довіра, 1997. – С. 177 – 185.
13. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Катерина Дмитрівна Глуховцева. – К., 2006. – 38 с.
14. Глуховцева К. Д. Етнолінгвістичні основи семантичної експресії дієслів (на матеріалі українських східнослов'янських говірок) / К. Д. Глуховцева // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2008. – №1 (13). – С. 174 – 180.
15. Глуховцева К. Д. З життєдайного народного слова: наукова спадщина Б. А. Шарпила / К. Д. Глуховцева, М. Т. Вихватенко // Освіта Донбасу. – Луганськ, 2008. – № 2 – 3 (127 – 128). – С. 125 – 130.
16. Глуховцева К. Д. Лінгвістична рефлексія та її особливості в українських східнослов'янських говірках / К. Д. Глуховцева // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – №2 (17). – С. 188 – 193.



17. Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 183 с.
18. Глуховцева К. Д. Новожитній східнословобожанський ареал : основні риси / К. Д. Глуховцева // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – №3 (21). – С. 43 – 49.
19. Гриценко П. Ю. Слобожанський говір / П. Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. – 3-є вид. зі змінами і доп. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 631 – 632.
20. Демчик І. Реалізація приголосних фонем у системі консонантизму східнословобожанської говірки (на матеріалі с. Шульгінка Старобільського району Луганської обл.) / І. Демчик // Мовознавство. – 2009. – №13. – С. 50 – 52.
21. Етимологічний словник української мови: в 7 т / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1: А – Г. – 632 с.
22. Етимологічний словник української мови: в 7 т / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2 : Д – Копці. – 572 с.
23. Етимологічний словник української мови: в 7 т / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1989 – Т. 3: Кора – М. – 552 с.
24. Етимологічний словник української мови: в 7 т / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4 : Н – П. – 656 с.
25. Етимологічний словник української мови: в 7 т / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2006 – Т. 5: Р – Т. – 704 с.
26. Євтушок О. Сучасні тенденції розвитку діалектної лексики / О. Є. Євтушок // Дивослово. – 2011. – №7. – С.38 – 40.

27. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : підручник / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1966. – 308 с.
28. Козачук Г. О. Взаємодія літературної і діалектної побутової лексики / Г. О. Козачук // Мовознавство. – 1985. – №2. – С. 44 – 47.
29. Козачук Г. О. Назви хатніх меблів у говірках правобережної Київщини / Г. О. Козачук // Дослідження з української діалектології : зб. наук. пр.. – К., 1991. – С. 118 – 135.
30. Козачук Г. О. Назви хатніх меблів у західнополіських говірках / Г. О. Козачук // Проблеми сучасної діалектології на сучасному етапі : тези. – Житомир, 1990. – С. 195 – 197.
31. Лєснова В. В. Лексико-семантичні особливості сучасних прізвищ Луганщини / В. В. Лєснова // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – №3 (21). – С. 164 – 173.
32. Лєснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини : людина та її риси / В. В. Лєснова. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с.
33. Лєснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Валентина Володимирівна Лєснова. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.
34. Лисиченко Л. А. Архаїчні назви одягу в східнослобожанських говірках / Л. А. Лисиченко // Праці ХІІ Респ. діалектолог. нар. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 336 – 342.
35. Магрицька І. В. Весільна лексика східнослобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Ірина Василівна Магрицька. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.
36. Магрицька І. З лексики весільного обряду: назви молодих у східнослобожанських говірках / І. Магрицька // Волинь – Житомирщина: Історико-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – №6. – С. 262 – 273.

37. Магрицька І. Назви передвесільних обрядів у східнослов'янських українських говірках / І. Магрицька // Донецький вісник наук. товариства ім. Т. Г. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – Т. 4. – С. 178 – 186.
38. Мартинова Г. І. Дублетно-синонімічні відношення у побутовій лексиці правобережної Черкащини / Г. І. Мартинова // Мовознавство. – 2000. – №6. – С. 31 – 40.
39. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини : монографія / Г. І. Мартинова. – Черкаси : Відлуння – Плюс, 2000. – 266 с.
40. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : автореф. дис. на здобуття наук. ст. докт. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Ганна Іванівна Мартинова. – К., 2004. – 40 с.
41. Мартинова Г. Середньонаддніпрянсько-поліські лексичні ізголоси / Г. Мартинова // Волинь – Житомирщина: історико-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – №6. – С. 364 – 369.
42. Мартинова Г. І. Спроба компонентного аналізу діалектної лексики (на матеріалі побутової лексики правобережної Черкащини) / Г. І. Мартинова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Черкаси : Сіяч, 1997. – С. 60 – 69.
43. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 3 – 9.
44. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с.
45. Матвіяс І. Г. Формування південно-східного наріччя української мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 52 – 59.
46. Мілєва І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец.

- 10.02.01. «Українська мова» / Ірина Володимирівна Мілєва. – Луганськ, 2005. – 19 с.
47. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Роман Вікторович Міняйло. – Донецьк, 2001. – 19 с.
48. Нечитайло О. І. Побутова лексика / О. І. Нечитайло // Українська мова. Енциклопедія. – 3-є вид. зі змінами і доп.. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 514.
49. Ніколаєнко І. О. Назви виробів ткацтва в східнослов'янських говірках української мови / І. О. Ніколаєнко // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту імені Т. Шевченка. – Луганськ, 1998. – № 9. – С. 125 – 131.
50. Ніколаєнко І. Назви волокон в українських східнослов'янських говірках / І. Ніколаєнко // Волинь – Житомирщина: історико-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – №6. – С. 227 – 231.
51. Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослов'янських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Ірина Олександрівна Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.
52. Ніколаєнко І. Східнослов'янське традиційне ткацтво у світлі номінації й народних вірувань / І. Ніколаєнко // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 1999. – № 10. – С. 90 – 95.
53. Ніколаєнко І. Типи номінації в ткацькій лексиці східнослов'янських говірок / І. Ніколаєнко // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2000. – № 4. – С. 44 – 48.
54. Семенов А. В. Этимологический словарь русского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evartist.narod.ru/text15/001.htm>.

55. Сердега Р. Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини) : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Руслан Леонідович Сердега. – Харків, 2004. – 20 с.
56. Сердега Р. П. Назви сільськогосподарських знарядь у говірках Центральної Слобожанщини / Р. П. Сердега // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – №3 (21). – С. 199 – 125.
57. Сердюкова Т. Відтворення одночасності в українських східнослобожанських говірках / Т. Сердюкова // Волинь-Житомирщина: Історико-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – №6. – С. 103 – 109.
58. Сердюкова Т. Синтаксеми контактного значення в східнослобожанських говірках української мови / Т. Сердюкова // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 1999. – № 10. – С. 95 – 99.
59. Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Тетяна Ігорівна Сердюкова. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
60. Сердюкова Т. Темпоральні синтаксеми на позначення часової попередності (у східнослобожанських українських говірках) / Т. Сердюкова // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2000. – № 4. – С. 54 – 59.
61. Сердюкова Т. Часова віднесеність темпоральних синтаксем українських східнослобожанських говірок / Т. Сердюкова // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2001. – № 12. – С. 221 – 227.
62. Скоробагатько Н. О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослобожанських і степових говірках : автореф. дис. на

- здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Наталія Олександрівна Скоробагатько. – Луганськ, 2009. – 20 с.
63. Скорофатова А. О. Лексичні паралелі східнословобожанських фітономенів в інших українських говірках / А. О. Скорофатова // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2008. – №2 (14). – С. 17 – 27.
64. Скорофатова А. О. Ономасіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнословобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Анна Олександрівна Скорофатова. – Луганськ, 2008. – 24 с.
65. Скорофатова А. О. Способи номінації корисних рослин в українських східнословобожанських говірках : семантична трансформація / А. О. Скорофатова // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2008. – №1 (13). – С. 201 – 211.
66. Скорофатова А. О. Стан регіонального лінгвогеографічного вивчення фітономенів в українському мовознавстві / А. О. Скорофатова // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – №3 (21). – С. 125 – 130.
67. Словник українських східнословобожанських говірок / [К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко]. – Луганськ, 2002. – 234 с.
68. Терновська Т. П. Ковальська лексика українських говорів / Т. П. Терновська // Український діалектологічний збірник : Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / [упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка]. – К. : Довіра, 1997. – С. 399 – 427.
69. Тищенко Л. Арєалогія побутової лексики південнословобожанських говірок : склад і структурна організація / Л. Тищенко // Вісн. Луг. держ. пед. ін.-ту ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2001. – №12 (44). – С. 24 – 29.
70. Тищенко Л. М. Лексична реалізація семи «бічна стіна хати» у південнословобожанських говірках / Л. М. Тищенко // Лінгвістика: зб.

- наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – №3 (21). – С. 130 – 136.
71. Тищенко Л. Побутова лексика південнослобожанських говірок : склад і структурна організація / Л. Тищенко // Волинь – Житомирщина: історико-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – №6. – С. 281 – 291.
  72. Тищенко Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Лариса Миколаївна Тищенко. – К., 2002. – 19 с.
  73. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Дмитро Вікторович Ужченко. – Харків, 2000. – 20 с.
  74. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
  75. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу : [6019 фразеологізмів] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 5-е вид., перероб. й доп.. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.
  76. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer.htm>.
  77. Шарпило Б. А. Сравнительно-историческая характеристика говоров Восточной Слобожанщины (Старобельщины) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / Борис Антонович Шарпило. – К., 1960. – 24 с.